

UNIVERZITA KARLOVA
Filozofická fakulta
Ústav pro klasickou archeologii

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Tomáš Kamp

**PO STOPÁCH PERSEFONÉ:
IKONOGRAFIE VÝZDOBY MAKEDONSKÝCH ELITNÍCH HROBEK**

**IN THE FOOTSTEPS OF PERSEPHONE:
THE ICONOGRAPHY OF MACEDONIAN ELITE TOMBS' DECORATION**

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval vedoucímu mé diplomové práce doc. PhDr. Ladislavu Stančovi, Ph.D. za jeho odborné vedení, cenné rady a vstřícnost a Mgr. Janu Kyselovi, Ph.D. za podporu a poskytnutí ideálních pracovních podmínek. Dále bych chtěl poděkovat rodině za podporu a přítelkyni a kolegyni Mgr. Monice Matouškové za její pomoc a trpělivost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci na téma Po stopách Persefoné: ikonografie výzdoby makedonských elitních hrobek vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Glux-en-Glenne, dne 3. srpna 2021

Tomáš Kamp

Abstrakt:

Tématem této magisterské práce je ikonografie výzdoby makedonských hrobek v období od druhé poloviny 4. do první poloviny 2. století př. n. l. Cílem je nalezení principů v uplatňování dekorativních prvků makedonských hrobek určitými skupinami osob z okruhu makedonské elity. Tato problematika vyžaduje dosud chybějící komplexní pohled, na jehož základě je možné jednotlivé typy dekorace analyzovat. Stěžejním nástrojem pro dosažení požadovaného výsledku je analýza jednotlivých elementů výzdoby, které se v pohřebních monumentech vyskytují. Předmět zájmu je především kladen na četnost zobrazovaných motivů, jejich chronologický vývoj a možný význam. Dílčí otázky se zabývají zejména rozdílem mezi ikonografií mužských a ženských hrobek, odlišnostmi královských od ostatních aristokratických hrobek, porovnáním profánní a funerální výzdoby a konečně možným přenosem vlivů z umění okolních kultur a obráceně.

Klíčová slova:

ikonografie, starověké Řecko, Makedonie, helénismus, mohyla, hrobky, nástěnné malby

Abstract:

The present master thesis focusses on the iconography of the decorative programme of Macedonian tombs dated from the second half of the 4th century BCE to the first half of the 2nd century BCE. The main objective is to detect the artistic principles of the Macedonian art applied to funerary monuments of local elites. To attain this aim it is necessary to adopt a complex approach which would allow for analysing in detail the various tomb decoration types; such an approach has never been applied so far. The main research tool used throughout this thesis is a profound analysis of individual elements of the tombs' decoration. The study is specifically concerned with the frequency of the individual motifs, their chronological development, and their possible meanings. Other questions include the iconographical differences between male and female tombs, variations between royal and aristocratic sepulchres, comparison of profane and funerary art, and last but not least, the possible transference of motives both from or to other cultural areas.

Keywords:

iconography, Ancient Greece, Macedonia, Hellenistic period, tumulus, tombs, wall-paintings

OBSAH

Úvod.....	8
Struktura práce.....	9
Pramenná základna a problémy s ní spojené	9
Terminologie.....	11
Vývoj bádání.....	11
1. Pohřební ritus a typy funerálních staveb v období helénismu	14
1.1 Pohřební ritus.....	14
1.2 <i>Tumuli</i>	16
1.3 Proto-makedonské hrobky	17
1.4 Makedonské hrobky.....	17
1.5 Skříňkové hroby.....	20
1.6 Tesané komorové hrobky.....	20
1.7 Stély	21
2. Výzdobné motivy.....	22
2.1 Výzdoba průčelí.....	22
2.2 Výzdoba stěn.....	24
2.3 Mozaiky	26
2.4 Mobilíář	27
2.5 Ornametální a figurální výzdoba	28
2.5.1 Florální motivy.....	29
2.5.2 Další drobné ornametální motivy.....	30
2.5.3 Dionýsovský okruh	31
2.5.4 Válečné motivy	32
2.5.5 Symposia.....	34
2.5.6 Persefoné a Hádes	35
2.5.7 <i>Gynaikonitês</i>	36
2.5.8 Lov	36
2.5.9 Závody vozatajů.....	37
2.6 Stély	38
2.7 Shrnutí.....	40
3. Rozdíly ikonografie aplikované v „mužských“ a „ženských“ hrobkách.....	42
3.1 Průčelí	42
3.2 Motivy s válečnou tematikou.....	43
3.3 <i>Gynaikonitês</i>	43
3.4 Persefoné a Hádes	44
3.5 Mozaiky	45

3.6 Stoličky a trůny	46
3.7 Srovnání se stélami	47
4. Rozdíly v ikonografii královských hrobek a ostatních elitních hrobek	48
4.1 Trůny	48
4.2 Lov	50
4.3 Persefoné a Hádes; Sfingy; Karyatidy	51
5. Odlišnosti v ikonografii funerální a profánní	53
6. Vlivy v ikonografii šířící se z a do Makedonie	55
Makedonské výzdobné prvky v alexandrijských hrobkách	55
Závěr	58
Seznam zkratk	60
Písenné prameny	61
Bibliografie	62
Seznam příloh	72

ÚVOD

Umění bylo vždy úzce spjato s velikostí, vlivem a silou starověkých říší. Byl to právě okruh panovníka, kde se různí umělci soustřeďovali a stávali se hybateli uměleckého vývoje. Tuto charakteristiku můžeme bezpochyby vztáhnout i na makedonské království, které bylo až do klasického období na okraji veškerého dění ve Středomoří. V 5. století př. n. l. se však pozornost řeckých obcí začala více obracet i k Makedonii, a naopak makedonští vládci se ve větší míře počali zajímat o řecké umění. To se výrazně projevilo za vlády krále Archeláa, jenž si na svůj královský dvůr pozval řadu umělců, mezi nimiž byli malíř Zeuxis z Hérakleie (Ailiános, *Var. hist.* XIV, 17; Plinius, *Nat. hist.* XXXV, 36) a básníci Tímotheos z Miletu (Plútarchos, *De Alex. Magni*, II, 1), Agathón (Ailiános, *Var. hist.* II, 21; *ibid.* XIII, 4) či Eurípídés (Ailiános, *Var. hist.* XIII, 4; Pausaniás, *Descript. Graec.* I, 32). Tento trend pokračoval a postupně sílil až do doby, kdy se naopak Makedonie stala díky expanzivní politice Filipa II. a Alexandra Velikého centrem, z něhož se umělecké prvky šířily do zbytku tehdejšího světa. Zvláště z období helénismu, které po smrti Alexandra nastalo, se nám zachovalo množství uměleckých děl odrážejících vyspělost řeckého umění. Vděčíme za to mimo jiné makedonským funerálním monumentům, jež nám uchránily tato díla před zubem času. Právě výzdoba makedonských hrobů a hrobek je předmětem této diplomové práce.

Pozornost badatelů se v dosavadních studiích zaměřovala převážně na tzv. makedonské hrobky, charakterizované bohatě zdobeným průčelím, valenou klenbou a umístěním *klínai* v pohřební komoře, a to často selektivně. Hlavní zájem samozřejmě poutaly nejzachovalejší a nejvýznamnější funerální památníky, zejména hrobky ve Vergině¹ či Leukadii² s bohatou výzdobou a výbavou, v pozadí však zůstávaly méně známé hrobky a výzdobné motivy. Existují katalogy shrnující makedonské hrobky, jejich primární zájem však neleží v ikonografii, zároveň z pochopitelného důvodu opomíjí další typy hrobů.³ Záměrem předkládané studie je proto zmíněné nedostatky napravit a zodpovědět řadu dalších souvisejících otázek, které dříve zůstávaly jen na okraji zájmu.

Východiskem práce je předpoklad, že makedonská elita uplatňovala víceméně jednotné ikonografické postupy, vycházející z náboženských představ, které se ovšem v určitých případech mohly lišit. Obecným cílem je pak vytvořit na základě dostupných archeologických, fotografických a písemných materiálů ucelené pojednání o výzdobě makedonských hrobek, v jehož rámci budou zodpovídaný konkrétní otázky. Sledovaným obdobím je především doba

¹ Andronicos 1984.

² Petsas 1966.

³ Gossel 1980; Mangoldt 2012.

raného a vrcholného helénismu, tedy konec 4. až polovina 2. století př. n. l. Toto časové rozmezí je zvoleno s ohledem na historický vývoj oblasti.⁴ Hlavní zřetel je brán na interpretaci jednotlivých výzdobných motivů, jejich četnost a dobu, v níž byly v rámci sledovaného období motivy uplatňovány. Sledovány jsou také rozdíly v prvcích dekorace, které jsou aplikovány v mužských a ženských hrobkách, a rovněž rozdíly mezi královskými a elitními hroby. Dále jsou zkoumány vlivy, které se šířily z Makedonie do okolních oblastí, stejně tak inspirace přicházející z jiných území, a to na příkladu starověké Alexandrie. Doplňkově pak práce porovnává ikonografii funerální a profánní.

Struktura práce

Práce je členěna do několika kapitol, popřípadě do podkapitol. První kapitola se věnuje pohřebnímu ritu, který byl provozován na území starověké Makedonie, a základní charakteristice a popisu jednotlivých druhů funerálních staveb, které se v Makedonii objevují a jsou zmiňovány v této práci. V následující ústřední části jsou popsány jednotlivé výzdobné motivy, uplatňované ve zkoumaných hrobech. Z relevantních publikací je také předložena interpretace výjevů, která je dále zpřesňována a korigována. Kapitulu doplňují statistické výsledky a případně grafy, které ukazují četnost zobrazovaných scén a dobu, kdy se tak dělo. V dalších kapitolách jsou postupně řešeny výše položené otázky na základě komparace předem analyzovaných námětů. Závěr shrnuje dosažené výsledky a interpretuje zjištěné jevy. Příloha pak sestává z mapy znázorňující místa, kde se funerální památky nacházejí, ilustrací a soupisu makedonských hrobek, které byly do ikonografického a statistického rozboru zahrnuty. Tento soupis je založen na publikaci Hanse von Mangoldta z roku 2012, která je dosud neucelenějším katalogem makedonských hrobek.⁵ Soupis v této práci se proto drží Mangoldtem zavedených názvů jednotlivých hrobek a přidává nově nalezené. Některé však bylo třeba ze seznamu odebrat, jelikož nesplňují kritéria nutná pro klasifikaci jako makedonské.⁶

Pramenná základna a problémy s ní spojené

Pramennou základnou studovaného tématu jsou helénistické hrobky převážně na území starověké Makedonie,⁷ v nichž byla aplikována malířská, sochařská či architektonická výzdoba.

⁴ Na konci 4. století př. n. l. se Makedonie stala jedním z center starověkého světa, a právě v této době se ve větší míře začínají objevovat zdobené hroby a hrobky. Ve 2. století př. n. l. se naopak makedonské království dostalo pod vliv Říma, až nakonec zaniklo a stalo se římskou provincií (Eckstein 2010).

⁵ Mangoldt 2012. Mangoldt ke každé makedonské hrobce uvádí přehled dostupné literatury.

⁶ Jedná se hlavně o hrobky, kterým chybí zásadní prvky (chybějící klenba hrobky Lindos na Chiu, viz Mangoldt 2012, 55-57) nebo jiným způsobem neodpovídají makedonským hrobkám (hrobky Aigina I-IV jsou spíše šachtové hrobky a mají příliš elipsovitou klenbu a niky, viz Mangoldt 2012, 78-83).

⁷ O geografii starověké Makedonie, potažmo Makedonského království viz Thomas 2010, 65–80.

Mezi takové se řadí proto-makedonské a makedonské hrobky, doplňkově pak skříňkové hroby a tesané komorové hrobky. Nedílnou součástí výzdoby je také mobiliář a výbava, které byly do hrobek ukládány.

Výchozí literaturou jsou katalogy makedonských hrobek. První ucelenější prací je disertace Berthildy Gossel-Raeck *Makedonische Kammergräber* z roku 1980, v níž Gossel-Raeck kromě vytvoření katalogu rozdělila hrobky do několika typů podle dispozice hrobky a počtu možných pochovaných.⁸ Druhým již zmiňovaným je katalog Hanse von Mangoldta rozšířený o nové nálezy. Oba tyto katalogy se však zabývají hrobkami převážně z architektonického hlediska. Dalším zdrojem informací jsou články v řadě důležitých periodik (*AEMΘ*, *BCH* či *Μακεδονικά*) a nespočet publikací shrnujících výzkumy daných hrobek či nekropolí.⁹ Pro analýzu motivů jsou zásadní práce zabývající se jejich významem a interpretací.¹⁰ Nesmějí chybět ani antické písemné prameny pro doplnění historického kontextu.¹¹ Vzhledem k často chybějícím či nekvalitním obrazovým přílohám bylo nutné využít i některé věrohodné internetové zdroje.¹² Získaná data z výše uvedených pramenů byla zanesena do databáze, z níž vycházejí grafy vytvořené statistickou metodou. Ty ilustrují a zpřehledňují množství motivů a rozdíly, které jsou zkoumány.

Při studiu makedonských hrobek se setkáme s četnými problémy, které se k tématu vážou. Některé hrobky, hroby a pohřebiště jsou nedostatečně publikovány a schází nám tak potřebné informace – to se týká i doprovodných ilustrací, mnohdy je tak nutné spoléhat se na popis autora. Badatelé také v dřívějších dobách opomíjeli stratigrafii tumulů, které bývaly navrženy nad hroby,¹³ v posledních letech se ale tato tendence zlepšuje a na stratigrafii je kladen větší důraz, zejména pak v rámci revizních výzkumů (viz Vývoj bádání). Další překážkou je skutečnost, že spousta hrobek byla v minulosti vykradena, zároveň také poškozena vykradači či zemědělskou činností.¹⁴ Z výše popsaných důvodů je proto někdy složité, v ojedinělých případech i nemožné, datovat některé památky.

⁸ Gossel 1980, 10–37.

⁹ Např. Petsas 1966; Andronicos 1984; Miller 1993; Rhomiopoulou – Schmidt-Dounas 2010.

¹⁰ Např. Möbius 1929; Kurtz – Boardman 1971; Cohen 2010.

¹¹ Např. Arriános, *Anab.*; Diodóros, *Bibl. hist.*; Plinius, *Nat. hist.*

¹² Např. Flickr.com; Macedoniantombmacridybay.culture.gr; Metmuseum.org.

¹³ Existují ale i výjimky, např. poměrně precizní stratigrafie tumulů v Ainei (dnešní Nea Mēchaniōna; Vokotopoulou 1990, 15–94).

¹⁴ Zajímavým příkladem je makedonská hrobka IV v Pelle, která byla vykradena opakovaně v 1. a 3. stol. př. n. l. (Chrysostomou 1998a, 56–57). Vykradači odstranili několik bloků kamene v klenbě u zadní stěny pohřební komory a vstupovali skrze ni do hrobky. Na zdi je patrné poškození způsobené šplháním po stěně. Vykradači taktéž zanechali nápisy na stěnách, které zahrnují osobní jména zlodějů, dedikace božstvům, ale i urážlivé výrazy na adresu předchozích lupičů.

Terminologie

Pojmem makedonská hrobka se rozumí typ podzemní hrobky charakterizovaný prvky, které jej odlišují od jiných komorových hrobek. Jedná se o zdobené fasády vstupů do hrobek, valenou klenbu a mobiliář v podobě *klínai* v interiéru (blíže viz kapitola 1.).

Makedonské hrobky získaly za dobu výzkumů řadu názvů – některé se označují podle nálezce,¹⁵ jiné podle majitele pozemku, na němž se hrobka nachází,¹⁶ další zase podle domnělého majitele samotné hrobky.¹⁷ K tomu se někdy přidává číslování hrobek chronologicky podle doby objevení.¹⁸ V soupisu hrobek v příloze jsou proto uvedena i tato alternativní pojmenování, hlavní název je pak užíván na základě katalogu Hanse von Mangoldta.

Práce obsahuje řadu řeckých jmen autorů publikací, která jsou transkribována podle tabulky uvedené v ČSN ISO 843¹⁹ a skloňována dle zásad uvedených ve *Slovníku řeckých spisovatelů*.²⁰ Řecké geografické názvy jsou přepsány shodně s pravidly pro kartografy popsané ve Zprávách jednoty klasických filologů z roku 1961.²¹ Antická řecká a latinská jména a názvy se řídí pravidly stanovenými v *Encyklopedii antiky*²² a *Slovníku antické kultury*.²³

Vývoj bádání

Přehledné a ucelené informace o vývoji bádání na území Makedonie nalezneme v příspěvku Miltiadise Hatzopoulose *Macedonian Studies*.²⁴ Následující řádky se však zaměřují převážně na bádání spojené s funerálním archeologickým kontextem.

Počátky zájmu o historické dědictví Makedonie lze datovat do první poloviny 19. století, kdy se podařilo Řekům osvobodit od nadvlády Turků a v Řecku začaly vznikat první archeologické instituce (např. *École française d'Athènes* v roce 1946).²⁵ První zásadnější prací zabývající se dějinami Makedonie byla publikace Johanna Gustava Droysena *Geschichte des Hellenismus* z roku 1836.²⁶ V 50. letech 19. století podnikl první expedici archeolog M. Delacoulonche, jejímž výsledkem byla práce *Mémoire sur le berceau de la puissance*

¹⁵ Např. hrobka Vergina II, tzv. Rōmaiosova hrobka (Rōmaios 1951; Andronicos 1984, 32–34).

¹⁶ Např. hrobky Vergina VII, VIII a IX z tumulu Bella (pozemek patří bratrům z rodiny Bella; Andronicos 1984, 35–37).

¹⁷ Např. hrobka Vergina IV, tzv. Filippova hrobka (Andronicos 1984, 97–197).

¹⁸ Např. hrobky Pella I až VI (Delacoulonche 1858; Chrysostomou 1995; Chrysostomou 1998a; Chrysostomou 1998b; Chrysostomou 1999)

¹⁹ Tabulka dostupná online na nkp.cz.

²⁰ Dostálová – Borecký 2006, 582.

²¹ Dostálová 1961, 147–149.

²² Svoboda a kol. 1973.

²³ Bahník a kol. 1974.

²⁴ Hatzopoulos 2011.

²⁵ Ibid., 36.

²⁶ Droysen 1836. Této publikaci předcházela monografie *Geschichte Alexanders des Großen*.

*Macédonienne des bords de l'Haliacmon à ceux de l'Axius.*²⁷ Delacoulonche mimo jiné prozkoumal makedonskou hrobku v Pelle, kterou ovšem tehdy podle její valené klenby datoval do doby římské.²⁸ Až později byla tato datace korigována na základě dalších podobných nálezů. Výzkumnou cestu do Makedonie podstoupil také Léon Heuzey, který se již dříve účastnil Delacoulonchovy expedice. Jeho práce *Mission Archéologique de Macédoine* byla cenným východiskem pro další výzkumy.²⁹ Heuzey objevil makedonské hrobky v Pydně a Vergině a díky jeho podrobným nákresům známe podobu výzdoby, která se do dnešních dnů bohužel nedochovala v plné míře.

Následovalo období ojedinělých nálezů,³⁰ jelikož Makedonie byla stále pod tureckou nadvládou – badatelé se tak většinou soustředili na dějiny této země.³¹ Až na počátku 20. století, kdy Řekové získali během balkánských válek oblast Makedonie, bylo možné zahájit výzkumy ve větší míře v Soluni, Pelle, Dionu, Vergině, Olynthu či Filippách.³² Práce ovšem komplikovaly obě světové války a řecká občanská válka. Z tohoto období máme nálezy hrobek v Dionu³³ nebo Vergině³⁴.

Od 50. let 20. století již výzkumy pokračovaly bez komplikací a v následujících desetiletích byly nalezeny desítky nových makedonských hrobek a zkoumány rozsáhlé nekropole ve všech koutech Makedonie. Díky těmto novým poznatkům mohl vzniknout trojdílný opus N. G. L. Hammonda *A History of Macedonia*, který je dosud zásadní pro studium Makedonie. V něm mimo jiné jako první ztotožnil Verginu s antickým městem Aigai.³⁵

Velkým milníkem byl na konci 70. let 20. století průzkum tzv. Velkého tumulu ve Vergině, který vedl k objevu královských hrobek Manolisem Andronikosem, pokračovatelem Konstantinose Rōmaiose.³⁶ Jejich výzdoba a bohatá výbava, které nemají v Makedonii obdoby, nám poskytly spoustu cenných informací, dodnes se však vedou spory o tom, komu hrobky patřily. Tento objev znamenal ještě intenzivnější výzkumy a přinesl do oboru více finančních prostředků.³⁷ Následovala tak další vlna nálezů významných hrobek, a to hlavně na lokalitách v Agios Athanasios,³⁸ v Pelle³⁹ či v regionu Eordaia,⁴⁰ a systematické výzkumy pohřebišť u

²⁷ Delacoulonche 1858.

²⁸ Delacoulonche 1858, 78.

²⁹ Heuzey – Daumet 1876.

³⁰ Hrobky v Amfipoli (Perdrizet 1898), Larise (Arvanitopoulos 1907) či Lankadas (Macridy 1911).

³¹ Hatzopoulos 2011, 37.

³² Ibid., 37–38.

³³ Sōtīriadīs 1931; Sōtīriadīs 1932.

³⁴ Rōmaios 1951.

³⁵ Hammond 1972, 156–158.

³⁶ Andronicos 1984.

³⁷ Hatzopoulos 2011, 40.

³⁸ Tsimpidou-Aulōnitī 1988; Tsimpidou-Aulōnitī 1998a; Tsimpidou-Aulōnitī 1998b.

³⁹ Chrysostomou 1995; Chrysostomou 1997; Chrysostomou 1998a; Chrysostomou 1998b.

⁴⁰ Karamītrou-Mentesidī 1988; Karamītrou-Mentesidī 1998.

hlavních makedonských center. Pro potřeby sdílení výsledků bádání se od roku 1987 pořádá symposium *To αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*. Příspěvky na něm přednášené pak pravidelně vycházejí ve stejnojmenném sborníku, který je základním pramenem obsahujícím nové poznatky.

Na počátku nového tisíciletí se intenzita nově nalézáných honosnějších hrobek snížila. Pozornost se nově soustředí převážně na rekonstrukce již objevených hrobek a jejich zpřístupnění široké veřejnosti.⁴¹ V souvislosti s tím se vykonávají revizní a doplňující výzkumy.⁴² I přesto může dojít k mimořádnému objevu, jakým bezesporu je nález hrobky makedonského typu v tumulu Kastas v Amfípoli, k němuž došlo v roce 2014.⁴³ Hrobka je unikátní nejen velikostí tumulu, pod níž leží, ale také svou výzdobou, která zahrnuje monumentální vstup s mramorovými sochami sfing a karyatid a oblázkovou mozaiku s figurální scénou únosu Persefony Hádem. Bohužel dosud nebyly oficiálně publikovány výsledky výzkumu, které by umožňovaly hrobku odpovědně interpretovat.

Větší zájem je také proječován o osteologické analýzy,⁴⁴ které nám mnohdy poskytují nový pohled na funerální monumenty a jejich majitele, a díky stále se zlepšujícím geofyzikálním metodám lze dosáhnout lepších výsledků při průzkumu tumulů bez nutnosti provádět samotnou archeologickou exkavaci,⁴⁵ která je ze své povahy destruktivní.

⁴¹ Zampas 2000; Drougou 2008.

⁴² Stefanī 2000.

⁴³ Morgan 2014, 10–12; Morgan 2015, 6; Palagia 2015a, 107–109; Dimova 2019, 136–137.

⁴⁴ Zvláště zajímavá je analýza ostatků muže, ženy a plodu z makedonské hrobky v Pydně (Antikas – Wynn-Antikas 2016). U ženy byla rozpoznána kalcifikovaná cista způsobená tasemnicí (pravděpodobně nákaza od psa) a zdá se, že příčinou smrti bylo její prasknutí.

⁴⁵ Donati – Sarris 2016, 72–73.

1. POHŘEBNÍ RITUS A TYPY FUNERÁLNÍCH STAVEB V OBDOBÍ HELÉNISMU

Tato kapitola se zaměřuje na charakteristiku pohřebního ritu, který byl ve starověké Makedonii v době helénismu provozován, a následně na výčet a popis jednotlivých typů funerálních staveb na území Makedonie, které jsou předmětem ikonografické analýzy této práce. Jedná se o proto-makedonské a makedonské hrobky, skříňkové hroby a tesané komorové hrobky, přičemž v některých případech jsou tyto typy kombinovány. Jedna z podkapitol je též věnována stélám, s nimiž je výzdoba makedonských hrobek taktéž srovnávána. Kromě výše jmenovaných funerálních památek se setkáme i s dalšími typy hrobů, u nichž ovšem kvůli své povaze nenalezneme výzdobné prvky, které by posloužily ke studiu ikonografie.

1.1 Pohřební ritus

Makedonský pohřební ritus byl úzce spjat s náboženskými představami, které se soustředily na jiný aspekt víry, než tomu bylo u ostatních Řeků. Na rozdíl od nich Makedoňané kladli důraz na přechod do zászvěetí a zde pokračující život, proto byl v Makedonii tolik důležitý kult boha Dionýsa.⁴⁶ Motivy spojené s Dionýsem samotným či jeho okruhem jsou v makedonských hrobkách všudypřítomné – můžeme je nalézt jako součást výzdoby pohřebních lehátek⁴⁷ a darů.⁴⁸ O významu boha Dionýsa se dozvídáme i od Arriána, podle něhož byl konkrétní den v roce zasvěcený Dionýsovi a stal se osudným Kleitovi, jednomu z generálů Alexandra Velikého, neboť Alexandros v tento den zapomněl obětovat právě Dionýsovi (Arriános, *Anab.* IV, 8–9). Důležitost onoho přechodu do zászvěetí je podle některých patrná i v přítomnosti opulentních funerálních památek, které byli pro Makedoňany zásadnější než stavba velkých chrámů, jaké byly běžné v jiných částech tehdejšího řeckého světa.⁴⁹

Podobně jako na řecké pevnině, i v Makedonii byly běžné dva způsoby pohřbů – inhumace a kremace. Obě tyto formy pohřbívání byly provozovány souběžně a výběr pravděpodobně závisel čistě na tradicích a zvycích dané rodiny.⁵⁰ V helénistické době pak byla makedonskou elitou upřednostňována kremace kvůli spojení této podoby pohřbu s ideou heroizace zemřelého, která vycházela z Homérových básní.⁵¹ Ženám však byla určena výhradně inhumace, teprve od 2. pol. 5. stol. př. n. l. mohla být těla zesnulých žen také spalována.⁵²

⁴⁶ Christesen – Murray 2010, 431–433.

⁴⁷ Andronicos 1984, 123–136, 206–208.

⁴⁸ Barr-Sharrar, 2008.

⁴⁹ Christesen – Murray 2010, 437.

⁵⁰ Andronikos 1961, 89.

⁵¹ Kottaridou 1999, 113–116.

⁵² Kottaridou 1999, 115.

Ostatky byly poté ukládány do jámových a skříňkových hrobů, případně do *pithoi*.⁵³ Ve 4. stol. př. n. l. přibyly do repertoáru funerálních staveb makedonské hrobky a tesané komorové hrobky. Od konce 5. stol. př. n. l. bylo také běžným zvykem do hrobů umisťovat dřevěná zdobená *klínai*, na něž byli zesnulí pokládáni.⁵⁴ Pro tento účel byly v hrobu vyhloubeny jamky pro zapuštění nohou *klíné*, případně se stavěly jednoduché kamenné báze jako podpěry.⁵⁵ V makedonských hrobkách se setkáme i s *klínai*, která jsou integrální součástí hrobky v podobě architektonického prvku.⁵⁶

Zesnulí (či jejich spálené ostatky) byli oděni v hávu mnohdy protkaném zlatými vlákny a zdobeném zlatými plíšky ve tvaru rozet a jiných ornamentů.⁵⁷ Na hlavu se zemřelým pokládal zlatý či pozlacený věnec. Dary, které se do hrobů ukládaly, sestávaly z keramických a kovových nádob a osobních předmětů. Ty se lišily podle pohlaví zesnulých – mužské hroby obsahovaly zbraně, zbroj či strigily,⁵⁸ ženské hroby zase šperky, zrcadla a nádoby na kosmetiku.⁵⁹ Dary v dětských hrobech byly většinou podobné těm v ženských hrobech,⁶⁰ někdy je však můžeme rozlišit na základě přítomnosti astragalů, hraček a dětských šperků malých rozměrů.⁶¹

Díky výzkumům skříňkových hrobů v Aineii na jih od Soluně a v Derveni nedaleko Lankadas máme představu o tom, jakým způsobem probíhal žeh těla zemřelého a jak vypadaly pohřební hranice.⁶² Pohřební hranice byly vztyčovány v blízkosti daného hrobu, v němž měl být zesnulý uložen. Vystavěny byly ze dřeva a nepálených cihel, dovnitř či na vrchol hranice bylo pak umístěno zdobené *klíné* se zemřelým a jeho dary, načež byla hranice zapálena. V okamžiku, kdy bylo tělo spáleno – zbývalo však ještě dostatek kostí – byla hranice uhašena. Zbylé ohořelé kosti pak truchlící sesbírali,⁶³ omyli ve víně, zabalili do fialové látky a uložili do dřevěné truhly, kovového či mramorového larnaku nebo kovové nádoby, většinou hydrie. Uložené ostatky pak byly umístěny do hrobu na *klíné*, trůn či do sarkofágu.

Součástí pohřbu byly také hostiny a různé rituály zahrnující mimo jiné pohřební hry (Diodóros, *Bibl. hist.* XIX, 52.5), které sestávaly ze závodů vozatajů, jejichž vyobrazení se nám dochovalo například ve skříňkovém hrobu Filosofů v Pelle.⁶⁴ Pozůstalí se pak opakovaně

⁵³ Andronikos 1961, 91.

⁵⁴ Mpesios 1993, 243.

⁵⁵ Např. hrobka V v Pelle (Chrysostomou 1998a, 60-63).

⁵⁶ Např. hrobka I v Agios Athanasios (Petsa 1969, 167-8).

⁵⁷ Malama 2003, 121; Misaïlidou-Despotidou 1993, 130.

⁵⁸ Např. Andronicos 1984, 206, 217.

⁵⁹ Např. Gossel 1980, 156-157; Moschonīsīōtou 1992, 352.

⁶⁰ Kotitsa 2012, 95.

⁶¹ Např. Samartzidou 1988, 333.

⁶² Vokotopoulou 1990, 78-85; Themelīs – Touratsoglou 1997, 142-157.

⁶³ O co důležitější osobu se jednalo, o to byly ostatky pečlivěji sesbírány (Vokotopoulou 1990, 117-119).

⁶⁴ Lilimpakī-Akamafī 2003, 451-460.

vraceli, aby uctili památku zesnulého prostřednictvím obětin, což nám dokládá nález oltáře ve vícegenerační komorové hrobce v Pelle.⁶⁵

1.2 *Tumuli*

Navzdory intenzivní zemědělské činnosti a povětrnostním vlivům se nám dochovalo mnoho hliněných náspu, tzv. *tumulů*, kterými byly hroby a hrobky různých typů zpravidla zahrnuty (Obr. 1). Tyto mohyly byly v rané době železné lemována jakousi primitivní zdí, tzv. *peribolem*, sestávající z řady kamenů vyrovnaných do kruhového tvaru.⁶⁶ V helénistické době byl již *peribolos* sofistikovanější, v některých případech mohl být v podobě mohutné zdi z vápence či mramoru, jako například u *tumulu* nad nedokončenou hrobkou v Archontiku nedaleko Pelly⁶⁷ nebo *tumulu* Kastasa u Amfipole (Obr. 2).⁶⁸ Pokud nebyly *tumuli* součástí pohřebiště, byly situovány podél významných cest vedoucích z měst, a to i ve vzdálenosti několika kilometrů od sídliště.⁶⁹

Nejranější mohyly jsou známy již z neolitu.⁷⁰ V době bronzové jejich využití postupně rostlo, až se v rané době železné staly základním prvkem pohřbívání. Tato praxe je zvláště viditelná na rozsáhlé nekropoli, rozkládající se na severovýchod od Verginy, která čítá více než 300 *tumulů* od počátku doby železné do roku kolem 500 př. n. l.⁷¹ Mohyly obsahovaly vícero hrobů, každá tak pravděpodobně patřila jednotlivým klanům.⁷²

Velikost *tumulu* je různá, mohla záviset na velikosti a množství hrobů pod ním a na důležitosti pochované osoby, mnohdy je však toto návrší mnohonásobně větší než samotný hrob. Průměr takového *tumulu* se pohybuje od jednotek až po vyšší desítky metrů, výška pak do nižších desítek metrů. Největším dochovaným je již zmiňovaný *tumulus* nad nedokončenou makedonskou hrobkou v Archontiku nedaleko Pelly,⁷³ nejvyšším pak *tumulus* nad makedonskou hrobkou Korinos I nedaleko Pydny,⁷⁴ který sahá až do výšky 27 m. I přes tyto parametry *tumulů* však hrobky neunikly řádění vykradačů. Najdou se zde ale i výjimky, jakou je kupříkladu tzv. Velký *tumulus* ve Vergině, který se tyčí nad nevykradenými královskými

⁶⁵ Lilimpakī-Akamati 2014, 179–188.

⁶⁶ Andronikos 1961, 90.

⁶⁷ Chrysostomou 1988, 154–155.

⁶⁸ Peristerī 2017, 531–534; Peristerī 2018, 389–392; Morgan 2014, 11.

⁶⁹ Chrysostomou 1988, 147–159. Vchod do hrobek přitom nemusel směřovat k cestě (Chrysostomou 1995, 139).

⁷⁰ Schmidt-Dounas 2016, 102.

⁷¹ Andronikos 1961, 86, 89.

⁷² Andronikos 1961, 89.

⁷³ Chrysostomou 1988, 154.

⁷⁴ Heuzey – Daumet 1876, 244.

hrobkami.⁷⁵ Ten byl pravděpodobně navršen v letech 274/5 př. n. l. za vlády Antigona Gonáta jako opatření před případným dalším pleněním, které postihlo lokalitu při nájezdech Keltů.⁷⁶

Bohužel během výzkumů stály samotné *tumuli* v pozadí zájmu a chybí nám tak jejich stratigrafie. Na konci 20. století se však situace zlepšila a k dispozici jsou nové poznatky. Takový je příklad *tumulů* nad skříňkovými hroby v Ainei, ⁷⁷ kde bylo zjištěno, že při zakrývání hrobů byly na sebe střídavě vršeny vrstvy červeno-hnědé a bílé zeminy. Toto pravidelné střídání mělo za následek lepší stabilitu celého tumulu. *Tumulus A* navíc sestával ze tří fází – s každým novým hrobem se pahorek rozšiřoval, až obsáhl všechny tři hroby, které se pod ním nacházejí. Přiléhající *tumulus B* byl s tím prvním částečně propojen, pravděpodobně zde byl záměr oba *tumuly* spojit do jednoho velkého, z čehož lze usuzovat, že zesnulí z oněch hrobů byli v příbuzenském vztahu.⁷⁸

1.3 Proto-makedonské hrobky

Pravděpodobným předchůdcem makedonských hrobek je tzv. proto-makedonská hrobka. Tento typ se nejspíše vyvinul ze skříňkových hrobů,⁷⁹ s nimiž sdílí některé podobné prvky v architektuře i výzdobě. Proto-makedonská hrobka má podobu menší zděné pohřební komory, která je stejně jako skříňkové hroby krytá velkými kamennými deskami – strop je tedy plochý. Novým prvkem je však v některých případech zdobený vchod do vnitřních prostor, který se následně stává jednou z hlavních součástí makedonských hrobek. Hrobku, která se nejvíce blíží typu makedonské hrobky, najdeme v Katerině (Obr. 3). Ta je datovaná do 2. čtvrtiny 4. stol. př. n. l., tvoří ji předsín a pohřební komora a jedinými odlišnostmi jsou chybějící průčelí a valená klenba.

1.4 Makedonské hrobky

Ikonografickou výzdobu nalezneme nejčastěji v honosných makedonských hrobkách, jejichž původ leží právě v Makedonii a doba vzniku se odhaduje na 2. pol. 4. stol. př. n. l.⁸⁰ Vůbec nejstarší objevenou hrobkou má být hrobka Vergina X, která je datovaná do doby kolem 340 př. n. l. a to na základě nalezené keramiky.⁸¹ Toto datum však bývá některými zpochybňováno s odůvodněním, že panathenajské amfory, na jejichž základě je datace

⁷⁵ Andronicos 1984, 55.

⁷⁶ Andronicos 1976, 127–129; Miller 2014, 203.

⁷⁷ Vokotopoulou 1990, 15–16.

⁷⁸ Vokotopoulou 1990, 78.

⁷⁹ D'Angelo 2010, 58.

⁸⁰ Miller 1993, 3.

⁸¹ Andronicos 1988, 88; Kottaridi 2009, 11; Mangoldt 2012, 293.

postavena, se dědily po generace a hrobka bude tudíž mladší.⁸² Při detailním průzkumu architektury je však zjevné, že její konstrukce ještě není ustálená a jde nejspíše o prvotní pokus nového typu hrobky.⁸³

Makedonské hrobky jsou podzemní komorové hrobky, které nesou určité typické prvky, zahrnující přístupovou cestu, tzv. *dromos*, vstup v podobě zdobeného průčelí připomínající průčelí chrámu, mramorové či dřevěné vstupní dveře, zpravidla dvě komory (předsín a pohřební komora) a strop v podobě valené klenby (Obr. 4). Součástí mohou být i další prvky, jako například kamenná *klínai* či skříňkové hroby pod podlahou, které ovšem nejsou uplatněny vždy.

Většina makedonských hrobek je postavena z lokálního vápence. Pouze doplňkové prvky, jako dveře, ostění či *klínai*, mohou být z mramoru. Na přesné tesání nemusel být kladen důraz, architektonické prvky se mnohdy dopracovávaly štukem.⁸⁴ Stěny byly omítnuty a následně malovány – buď základní bílou, která mohla imitovat mramor, či různými barvami používanými pro architektonické prvky a vnitřní výzdobu. Pro makedonské hrobky je typická a určující valená klenba, která pravděpodobně vznikla právě v Makedonii nezávisle na již existujících stavbách v Malé Asii.⁸⁵ V předsíni se ale můžeme setkat i s plochým stropem.⁸⁶

K hrobce vede dlouhý svažitý *dromos*, který je vyhloubený do země. V některých případech se směrem k hrobce může rozšiřovat a u vstupu do ní tvořit jakési malé nádvoří.⁸⁷ Stěny takto hloubených *dromů* mohou být zpevněny zdivem. Vedle tohoto jednoduššího typu se setkáme i s *dromem* kompletně vystavěným z kamenných bloků, často zastřešeným ať už valenou klenbou či plochým stropem (Obr. 5). Oba způsoby provedení dromu mohly být také kombinovány.⁸⁸ Zděná varianta však vylučovala možnost vytvoření typického průčelí hrobky, proto již vstup do dromu zdánlivě připomínal jednodušší průčelí, jako například v Korinos I nedaleko Pydny. V případě této hrobky je součástí dispozice druhá předsín, v níž se již nacházela odpovídající fasáda. Zděný *dromos* je častější ve východní části Makedonie, hlavně v oblasti kolem Amfipole.

Na konci dromu se nachází bohatě zdobený vstup do hrobky, který připomíná průčelí chrámu či paláce.⁸⁹ Kvalita a provedení fasády hrobek se pohybují od jednoduchých, které mají architektonické prvky pouze naznačeny malbou či reliéfem, přes propracovanější až po bohatě zdobené. Hrobky méně majetných však postrádají jakoukoliv architektonickou či jinou

⁸² Palagia 2018, 28.

⁸³ Haddad 2015, 147–148.

⁸⁴ Miller 1993, 6.

⁸⁵ Haddad 2015, 144–146.

⁸⁶ Např. hrobka Dion I.

⁸⁷ Např. hrobka ve Fagris nedaleko Orfania (Nikolaïdou-Patera, 568).

⁸⁸ Např. Kinchova hrobka (Gossel 1980, 170–178).

⁸⁹ O významu makedonských hrobek viz kapitola 5.

výzdobu. Fasády jsou zformovány v dórském nebo iónském stylu, případně jsou tyto styly kombinovány.⁹⁰ Výzdoba sestává ze dvou či čtyř polosloupů (eventuálně pilastrů), kladí, dórského triglyf-metopového pásu či iónského vlysu, štítu a akrotérií. Jednotlivé elementy nesou stopy polychromie a u některých hrobek můžeme taktéž nalézt figurální malbu ve štítu či vedle dveří.⁹¹

Vstupy do hrobek byly ve většině případů zataraseny velkými kamennými bloky, které měly zamezit řádění vykradačů. Až za nimi se nacházely dřevěné či mramorové dveře, které byly za pomoci otočného mechanismu ukotveny do ostění,⁹² v některých případech se setkáme s dveřmi pouze opřeny o vstupní otvor.⁹³

Vnitřní prostor hrobky sestává z jedné pohřební komory nebo je členěn na předsíň a pohřební komoru.⁹⁴ Pro obě místnosti je typická valená klenba, někdy však mohl být v předsíni plochý strop imitující dřevěné trámy. Podlaha je většinou z udusané hlíny nebo je vytvořena z kamenných desek, které byly potaženy vrstvou štuky. Oproti ostatním oblastem Makedonie je v okolí Amfípole běžná ornamentální mozaiková výzdoba podlah. Zcela unikátní je pak figurální mozaika objevená v monumentální hrobce v tumulu Kastás.⁹⁵ Stěny bývají omítnuté a malované buď jednoduchou bílou, častěji ale barevně v nápodobě výzdoby stěn obytných budov.⁹⁶ Setkáme se taktéž s ornamentální a figurální výzdobou. V řadě případů se na stěnách těsně pod začátkem klenby nachází v reliéfu vyvedený úzký pás (někdy taktéž malovaný), na nějž byly za pomoci železných hřebíků zavěšovány girlandy a pohřební dary.⁹⁷ Tuto praktiku nám dokládají nálezy hřebíků nebo vyobrazení na stěnách hrobek, kupříkladu skříňkový hrob II v Ainei.⁹⁸

Ostatky zesnulých byly ve většině případů ukládány výhradně do pohřební komory, která k tomu byla v některých případech architektonicky uzpůsobena. Proto jsou pro makedonské hrobky typická kamenná *klínai*, která jsou dutá,⁹⁹ a pozůstatky se v tomto případě ukládaly dovnitř, nebo plná,¹⁰⁰ přičemž zesnulý byl pokládán na ně. Nejčastěji byla *klínai* umístěna podél stěn půdorysně ve tvaru Γ nebo Π a byla zdobena reliéfem či malbou. Kromě

⁹⁰ Ve Veronii byla v nedávných letech objevena prozatím jediná hrobka s fasádou v korintském stylu (Psarra 2006, 495–508).

⁹¹ Např. hrobka III v Agios Athanasios (Tsimpidou-Aulōniti 1998a, 235–236).

⁹² Nález otočného mechanismu máme například z hrobky Nea Potidaia II (Mangoldt 2012, 214).

⁹³ Miller 1993, 9.

⁹⁴ Hrobka Korinos I nedaleko Pydny měla předsíň dvě (Heuzey – Daumet 1876, 247–249).

⁹⁵ Morgan 2014, 12.

⁹⁶ Gossel 1980, 177.

⁹⁷ Kurtz – Boardman 1971, 205.

⁹⁸ Vokotopoulou 1990, 35–49.

⁹⁹ Např. hrobka Vergina VII z tumulu Bella (Andronicos 1984, 35).

¹⁰⁰ Např. hrobka Amfípolis I (Lazaridi 1966, 69–71).

klínai mohly být využity kamenné sarkofágy či skříňky,¹⁰¹ v některých hrobkách ve Vergině také kamenné trůny.¹⁰² Ve východní části Makedonie se pak můžeme setkat s pohřby do skříňkových hrobů pod podlahou pohřební komory.¹⁰³ Makedonské hrobky byly určeny jednotlivcům i více členům rodiny, hrobka Lysóna a Kallikleia sloužila dokonce několika generacím.¹⁰⁴ K tomuto účelu byly ve stěnách vytvořeny niky kryté deskou, tzv. *loculi*, do nichž byly ostatky ukládány.

1.5 Skříňkové hroby

Skříňkové hroby jsou nejpočetnějším typem hrobů, které mohly nést nějakou výzdobu (Obr. 6).¹⁰⁵ Případná výzdoba se ovšem převážně omezuje na monochromatické stěny,¹⁰⁶ eventuálně na vícebarevnou výzdobu v několika zónách a pásech.¹⁰⁷ Ornamentální či figurální výzdoba není příliš častá, i zde ale existují výjimky, jako například hrob Persefony ve Vergině¹⁰⁸ nebo hrob Filosofů v Pelle.¹⁰⁹

Hroby mají podobu obdélných jam, které jsou obloženy kamennými deskami. Překryty jsou kamennými bloky, které byly podle archeologických dokladů podpírány dřevěnými prkny nebo trámy. V hrobě u makedonské hrobky III v Derveni nedaleko Lankadas byly dokonce nalezeny bronzové cvočky a štítek kryjící zámek, pod kamennými deskami se tudíž nacházely dřevěné dveře.¹¹⁰

Zesnulý byl pokládán na dřevěná zdobená *klínai*, která byla nohama zapuštěna do země, případně pro ně byly vytvořeny kamenné báze jako podpěry.¹¹¹ Tyto báze byly používány také jako podstavce pro nádoby či truhly s ostatky.¹¹² Skříňkové hroby sloužily většinou jednotlivcům, v hrobech žen však nacházíme také děti.¹¹³

1.6 Tesané komorové hrobky

Podzemní tesané komorové hrobky se v Makedonii objevují od počátku 3. stol. př. n. l.¹¹⁴ Nejčastěji je nalezneme v oblasti Pelly, kde mají tyto hrobky vztah k alexandrijským

¹⁰¹ Např. hrobka II v Pelle (Chrysostomou 1995, 141).

¹⁰² Např. hrobka Vergina VIII s freskou vojáka v tumulu Bella ve Vergině (Andronicos 1984, 36).

¹⁰³ Např. hrobka Amfipolis VI (Samartzidou 1988, 334–335).

¹⁰⁴ Miller 1993.

¹⁰⁵ U jámových hrobů to z jejich povahy nebylo možné.

¹⁰⁶ Např. Mpesios 1988, 209; Chrysostomou 1998, 143.

¹⁰⁷ Např. Chrysostomou 1998b, 143–144; Lilimpakī-Akamatī 1992, 92; Mpesios 1995, 245–246.

¹⁰⁸ Andronicos 1984, 86–91; Andronikos 1994.

¹⁰⁹ Lilimpakī-Akamatī 2003, 451–460.

¹¹⁰ Tzanavarī 1997, 467.

¹¹¹ Např. hrob 2 v sektoru Λ v Amfipoli (Malama 2003, 121).

¹¹² Např. hrob II v Aineiī (Vokotopoulou 1990, 22–25).

¹¹³ Např. v hrobu II v Aineiī (Vokotopoulou 1990, 117).

¹¹⁴ Palagia 2016, 384.

podzemním pohřebním komplexům (viz Kapitola 5.). Jedná se o rodinné hrobky využívané po několik generací, proto zde nalezneme několik komor – např. vícegenerační hrobka v Pelle z počátku 3. stol. př. n. l. obsahuje 8 pohřebních komor (Obr. 7).¹¹⁵

Hloubené komorové hrobky mívají podobnou dispozici jako hrobky makedonské. Vstupuje se do nich skrze *dromos*, který může být hloubený či zděný, případně kombinovaný. Některé hrobky měly také jednoduchou fasádu.¹¹⁶ Následují dvě až tři pohřební komory. V případě rozlehlejších hrobek se do jednotlivých pohřebních komor vcházelo z centrálního prostoru. Pohřební komory mívají valenou klenbu a stěny jsou omítnuty bílým či barevným štukem, s figurálními freskami se zde ovšem nesetkáme. Součástí jsou též kamenná *klinai* nebo báze pro jejich dřevěné protějšky.

1.7 Stély

Stély lze rozdělit do dvou kategorií – jednoduché stély a stély v podobě průčelí malého chrámu, tzv. *naisku*. Prvně jmenovaný typ má většinou podobu obdélné desky korunované palmetou, sfingou či jejich kombinací,¹¹⁷ přičemž v Makedonii se setkáváme pouze s palmetami (Obr. 8). Na svislé desce pak bývá hlavní motiv, většinou jednoduchý symbol či ornament, zřídka pak figurální scéna.

Do druhé kategorie spadají stély v podobě *naisku*. Zde lze rozlišit dva druhy – stély s architrávem a rovnou střechou (Obr. 9), a častější stély s chrámovým štítem, v němž může být vyobrazen florální či jiný jednoduchý motiv (Obr. 10). Stély také často bývají ohraničeny pilastry, které „nesou“ onen štít či střechu. V hlavní části se většinou nachází figurální scéna.

Speciálním typem jsou pak kamenné desky, které zakrývaly pohřební niky uvnitř hrobek, tzv. *loculi*. Příkladem můžou být *loculi* v hrobce Lysóna a Kallikleia,¹¹⁸ jejichž krycí desky ovšem nesly pouze *dipinti* se jménem zesnulého. V Makedonii byly tyto prvky používány velmi zřídka, častěji je nalezneme například v Alexandrii, a to i s figurálními scénami (Obr. 11).¹¹⁹

¹¹⁵ Lilimpakī-Akamati 2007, 391-406; Lilimpakī-Akamati 2014, 179-188.

¹¹⁶ Palagia 2016, 384.

¹¹⁷ Richter 1948, 863–871.

¹¹⁸ Miller 1993, 79–92.

¹¹⁹ Cole 2019.

2. VÝZDOBNÉ MOTIVY

Tato kapitola se postupně zabývá jednotlivými výzdobnými prvky a motivy, které se v makedonských hrobkách nalézají. Důraz je kladen na četnost výzdobných námětů a dobu, v níž se objevují. Důležitou součástí je též možná interpretace těchto motivů. V neposlední řadě je výzdobný program makedonských hrobek porovnán s dekorací na stélách. Tato analýza posléze poslouží k zodpovězení otázek, kterými se zabývají kapitoly následující.

2.1 Výzdoba průčelí

Nedílnou součástí makedonských hrobek a zároveň jedním z prvků, který je odlišuje od jiných komorových hrobek v okolních oblastech, je bohatě zdobený vstup do hrobek. Ten má podobu průčelí chrámu či paláce sestávajícího ze vstupu lemovaného ostěním, řady dvou či tří polosloupů, respektive pilastrů, které nesou kladí a štít s akroterii. Dodnes se vede debata o tom, co toto průčelí představuje – zda jde o symbolický vstup do zasněžení nebo se inspiruje královskými paláci a vilami a reprezentuje tak pozemský příbytek zesnulých (viz kapitola 5.).

Necelá polovina všech makedonských hrobek nemá průčelí žádným způsobem zdobené (Obr. 12). Většinou je tomu tak u hrobek z méně kvalitních materiálů a až na výjimky postrádají též výzdobu ve vnitřních prostorách. Tyto hrobky se objevují téměř po celé stavební období makedonských hrobek, tedy od konce 4. do 1. poloviny 2. stol. př. n. l., pravděpodobně tak jde o hrobky méně majetné části elity, která neměla dostatek prostředků na bohatou výzdobu.

Podobně tomu bude i u další skupiny čítající 22 případů, jejichž průčelí již zdobeno je, ovšem jen v minimální míře (Obr. 13). Základní stavitelské prvky, jako jsou ostění dveří, ozdobné pásy a linie či jednoduché architektonické štíty, bývají znázorněny v mírném reliéfu, případně malbou. V těchto případech však nelze určit architektonický styl. Jejich vnitřní prostory již ale někdy bývají bohatě zdobeny a v takovýchto případech se zdá, že objednavateli záleželo spíše na interiéru.¹²⁰ Hrobky s tímto jednodušším průčelím lze taktéž datovat do doby od konce 4. do poloviny 2. stol. př. n. l.

Z dekorovaných fasád jsou v největším počtu zastoupena průčelí v dórském stylu, která nalezneme u 32 hrobek (Obr. 14). Na stylobatu stojí stěna se dvěma nebo čtyřmi polosloupky či pilastry,¹²¹ případně jejich kombinací, a to vždy na okrajích průčelí nebo vstupu do hrobky. V interkolumniích se někdy nachází ornamentální či figurální reliéfy a malby. Hlavice dórských polosloupů nesou kladí sestávající z architrávu, triglyf-metopového pásu a římsy

¹²⁰ Např. hrobka Leukadia II má průčelí hrobky zdobeno pouze reliéfním architektonickým štítem a ostěním s prvky malby, uvnitř jsou však kvalitně provedené nástěnné malby.

¹²¹ Dórské průčelí se dvěma polosloupky/pilastry je častější, čítá 15 případů oproti 8 fasádám se čtyřmi polosloupky/pilastry.

s naznačenými mutuli a gutami. Celá stěna je završena štítem, v některých případech s akroterii v reliéfu, malbě či zřídka plastice. I zde se ale setkáme s průčelím jednodušším, kdy jsou jednotlivé elementy pouze namalovány či naznačeny v mírném reliéfu (Obr. 15). Někdy jsou také některé prvky vypuštěny či nahrazeny jinými – příkladem můžou být hrobky Vergina IV a Vergina V, kterým chybí architektonický štít, přičemž hrobka Vergina V má namísto něj zpodobněnou hranu střechy s taškami (Obr. 16). Navíc se u těchto dvou hrobek objevuje iónský vlys. Hrobky s dórským průčelím se poprvé objevují ve 4. čtvrtině 4. stol. př. n. l. a končí po polovině 3. stol. př. n. l.

S průčelím v iónském stylu se setkáme u 11 dosud nalezených hrobek (Obr. 17). Na stylobatu, případně dvoustupňové krepidě (Derveni I), stojí zeď s iónskými polosloupky či pilastry, taktéž v počtu dvou či čtyř.¹²² Iónské hlavice podpírají kladí, které se skládá z architrávu členěného do dvou (Leukadia VI) či tří (Pella III) fascií, vlysu s častým florálním zdobením a římsy dekorované zubořezem nebo vejcovcem. Vše korunuje opět štít s akroterii. I na iónském průčelí mohou být některé prvky vynechány, jako je chybějící vlys hrobky Pella III (Obr. 18), nebo naopak opakovány a přidávány (často se opakující pásy s vejcovcem či vlysy). Fasády v iónském stylu se ojedinele objevují již ve 3. čtvrtině 4. stol. př. n. l. a mizí ve 2. polovině 3. stol. př. n. l.

V roce 2004 byla ve Veronii objevena makedonská hrobka s korintskou fasádou (Veroia V) datovaná do 2. čtvrtiny 3. století př. n. l.¹²³ Jedná se tak o jedinou hrobku s korintským průčelím, která byla doposud nalezena. Bohužel se dochoval pouze půdorys, spodní části zdí, fragmenty vnitřní dekorace stěn a fragmenty tříčtvrtečních korintských sloupů, což poněkud komplikuje interpretaci monumentu. To, že makedonských korintských hrobek nemáme více, může souviset s tím, že korintský řád byl v Makedonii vzácností i na veřejných stavbách.¹²⁴

Jednotlivé architektonické styly a jejich elementy byly také různě kombinovány. Krásnou ukázkou této praxe je hrobka Leukadia III, tzv. hrobka Podsvětního soudu (Obr. 19). Její průčelí je členěno na dvě podlaží. Spodní dórské je tvořeno čtyřmi polosloupky a po stranách dvěma pilastry, které podpírají kladí s triglyf-metopovým pásem, na jehož metopách je znázorněna kentauromachie. Namísto štítu následuje iónský vlys s reliéfem ilustrujícím souboj Makedoňanů s Peršany a druhé patro v iónském stylu se šesti iónskými polosloupky a dvěma pilastry na okrajích. V interkolumniích jsou v reliéfu zpodobněna nepravá okna. Hrobka je v horní části silně poškozena, původně iónské polosloupky nesly štít, který se však nedochoval.

¹²² U iónských průčelí převažují čtyři polosloupky/pilastry 7 ku 3.

¹²³ Psarra 2006.

¹²⁴ Psarra 2006, 503.

Známe i několik příkladů, kde se průčelí objevuje uvnitř hrobek. Hrobka Vergina X z doby kolem roku 340 př. n. l. má samotný vstup bez dekorace. Fasádu v íónském stylu se čtyřmi polosloupky, nepravými dveřmi a dvěma nepravými okny nalezneme až uvnitř pohřební komory na zadní stěně (Obr. 20). Podobně hrobka Korinos I nedaleko Pydny má dórské průčelí v první předsíni (Obr. 21). Důvodem je zastřešený dromos, který vede k hrobce. Vstup do dromu je též dekorován, ale pouze jednoduše v podobě ostění s římsou.

Architektonické prvky průčelí bývaly nahrubo vytesány do stavebního kamene a detaily dopracovány štukem. Většina fasád je omítnuta bílou barvou, na níž jsou pak namalovány barevné výzdobné prvky – nejčastějšími a opakujícími se barvami byly modrá, červená, žlutá a v případě přítomnosti florálních vlysů zelená. Kromě architektonické výzdoby se taktéž setkáme s ornamentálními či figurálními motivy. V interkolumniích se někdy nachází reliéfní či malované vojenské štíty, někdy též figurální fresky. Metopy a tympana jsou až na výjimky¹²⁵ bez výzdoby. Íónské vlysy jsou ve většině případů pouze florálními pásy, ale i zde se ve zvláštních případech objevují figurální scény.¹²⁶

Součástí průčelí byly taktéž vstupní dveře, které se někdy v případě dvoukomorových hrobek nacházely i uvnitř. Materiálem pro ně byly dřevo, mramor a vápenec, přičemž nejčastější byly dveře mramorové, které imitovaly své dřevěné protějšky. Sestávají ze dvou křídel,¹²⁷ dekorovány jsou reliéfní imitací kování v podobě jednoho vertikálního a tří horizontálních pásů s cvočky (Obr. 22). Plocha byla také doplněna o úchyty ve formě lví hlavy s kruhem v tlamě (Obr. 23) či madla s florálním motivem, klíčové dírky a výzdobné disky s reliéfem v podobě *gorgoneia* (Obr. 24).

2.2 Výzdoba stěn

Způsobů, jak mohly být stěny makedonských hrobek vyzdobeny, je několik – od těch nejjednodušších monochromatických po složitější malovaný architektonický styl. Společným prvkem pro všechny typy výmalby je pás těsně pod klenbou (Obr. 25). Ten je od zbylé části stěny odlišen mírným reliéfem a může nést reliéfní či malovanou dekoraci – monochromatické pásy, imitace mramoru, ornamentální vlysy či girlandy. Některé zdobnější pásy mají podobu architektonické římsy (Obr. 26).

Nejjednodušším druhem výmalby interiéru je monochromatická výzdoba. Stěny, klenba a lunety jsou omítnuty jednou barvou, případně má každá část komory své zbarvení. Nejčastější

¹²⁵ Např. žluté disky na metopách hrobky Thessalonikē VI nebo figurální výjevy v tympanech hrobky Leukadia VI)

¹²⁶ Např. Leukadia III, Vergina IV, Vergina V.

¹²⁷ V hrobce Edessa I byly nalezeny jednokřídlé dveře (Mangoldt 2012, 133).

je bílá, která se využívala zvláště pro stěny průčelí, klenbu a lunety, následuje světle žlutá či okrová, červená pro stěny a modrá převážně pro klenbu. Výjimečně najedeme stěny světle šedé (Lakkoma I).

Zdaleka nejčastější možností dekorace interiéru hrobek je výzdoba v zónách. Ta může mít několik forem,¹²⁸ jednou z nich je stěna s mírně vystouplou plintou následovanou hlavní výzdobnou zónou, většinou monochromatickou, která je zakončena pásem pod klenbou (Obr. 26). Druhým typem je zeď skládající se z opět vystouplé plinty, nad níž pokračuje *orthostates*, střední dělicí vlys, který taktéž může být mírně vystouplý, hlavní výzdobná oblast a opět pás pod klenbou (Obr. 27). *Orthostates* bývá dekorován imitací zdiva či obkladových desek za pomoci rytých či malovaných linií, případně podobně jako pás pod klenbou imitací mramoru barevným žilkováním. Tento model výzdoby je také nejpoužívanějším ve skříňkových hrobech 4. stol. př. n. l. a též hojně užívaný v interiérech obytných budov.

Posledním druhem výzdoby interiéru je tzv. malovaný, respektive reliéfní architektonický styl. Vhodnou ukázkou této dekorace je pohřební komora hrobky Leukadia II (Obr. 28). Části hlavní výzdobné zóny jsou v pravidelných intervalech namalovány pilastry v perspektivě, které nesou kladí končící pod klenbou. V podobném duchu je dekorována pohřební komora hrobky Leukadia III, jejíž mírně vystouplé a malované pilastry podpírají dekorativnější reliéfní kladí. Posledním takovým příkladem je hrobka Dion I, v jejíž předsíni se nalézají iónské polosloupky a pilastry, které opět nesou zdobené kladí. Zdá se, že jde o výjimečný motiv, který v makedonských hrobkách nalezneme, a to již od konce 4. stole. př. n. l. Srovnat jej můžeme s výzdobou stěn v jednom z luxusních domů v Pelle (Obr. 29). Pět metrů vysoká stěna má ve svém druhém patře reliéfně zpracované a malované pilastry nesoucí kladí.¹²⁹ Někteří badatelé dávají tento styl výzdoby do souvislosti s pompejskými styly a zmíněný námět považují za jakousi formu helénistické koiné, která se šířila z Makedonie přes Alexandrii, kde se rovněž objevuje.¹³⁰

Stropy makedonských hrobek jsou ve většině případů monochromatické, v bílé či modré barvě. Existují ale i zvláštní případy, kdy je klenba zdobena ornamentálními motivy. Hrobka Dion I má žlutě malovanou klenbu, okraje jsou však lemovány pásem s pochodujícími lvy, kteří jsou ohraničeni pruhy s trojúhelníky a rozetami (Obr. 30). Hrobka Leukadia II má opět žlutou klenbu, jež je lemována třemi širokými červenými pásy, které jsou proloženy žlutým a modrým pruhem. Třetí červený pás blíže středu je zakončen věžovitým motivem (Obr. 31). V předsíni

¹²⁸ Andreou rozděluje dekoraci stěn nejen v hrobkách do sedmi typů (Andreou 1988, 155–189, 193–221, 263–270), přičemž makedonských hrobek se týkají typy I, III, IV a VII.

¹²⁹ Lilibaki-Akamati *et al.* 2011, 113.

¹³⁰ Yalouris 1982, 265–267; Tybout 1989, 174–178. Existují ale i hlasy proti, které považují Druhý pompejský styl za čistě římský (viz Kockel 1986, 554–556).

hrobky Leukadia VI je na světle modrém pozadí florální motiv z barevných palmet a květů (Obr. 32). A v neposlední řadě hrobka Dion III má okrovou klenbu s bílým ohraničením. Podle řady badatelů jsou tyto stropy imitací textilie, která mohla představovat pohřební stanové pavilony, *hestiatoria*.¹³¹ Zbytky tkaniny byly nalezeny v komorové hrobce Gamma v Sedes-Thessaloniki,¹³² v hrobce Vergina X byly objeveny hřebíky těsně pod klenbou, které pravděpodobně sloužily pro uchycení látky, jež zakrývala klenbu.¹³³

V předsíních hrobek, kde je klenba nahrazena plochým stropem, se setkáme s architekturou imitující dřevěné trámův. Jedná se o hrobky Agia Varvara, Dion I a Vergina VII.

2.3 Mozaiky

Podlahy makedonských hrobek jsou tvořeny udusanou hlínou nebo kamennými deskami různých rozměrů. Oba typy mohou být omítnuté bílou či červenou barvou. Výjimku tvoří hrobka Derveni I z přelomu 4. a 3. stol. př. n. l., kde se na podlaze pohřební komory nachází barevnou omítkou zdobená zóna v podobě řady protáhlých kosočtverců. Tento způsob provedení připomíná ornamentální mozaiky, které se v hrobkách též vyskytují. S mozaikovou výzdobou se však setkáme jen zřídka, a to po celé období stavby makedonských hrobek. Najdeme ji pouze v oblasti Amfipole a Soluně, výjimečně pak v pozdní hrobce Dion II z přelomu 3. a 2. stol. př. n. l. nebo hrobce Korinos I nedaleko Pydny z přelomu 4. a 3. stol. př. n. l.

Nejprostším typem jsou červenobílé mozaiky, které tvoří červený štuk, do něhož jsou vtlačeny bílé oblázky, šterk nebo kamenné úlomky. Tento typ nalezneme například v hrobce Angista I ze 3. století př. n. l., v lepším provedení pak v první předsíni hrobky Amfipolis XII pravděpodobně z konce 4. století př. n. l. (Obr. 33). Paralelu k tomuto typu mozaiky můžeme nalézt v zádveři místnosti E v královském paláci v Aigai z 2. poloviny 4. stol. př. n. l. (Obr. 34).¹³⁴ Nejčastěji se však v makedonských hrobkách setkáme s mozaikami ornamentálními, a to černobílými nebo polychromními. Skládají se z oblázků složených do různých běžně užívaných obrazců v podobě kosočtverců, obdélníků či pásů. Takovéto mozaiky nalezneme v hrobkách Amfipolis III, Amfipolis VIII a Amfipolis XII (Obr. 35–36), které lze datovat do 4. čtvrtiny 4. stol. př. n. l. Z pozdní hrobky Dion II máme mozaiku tvořenou kružnicí

¹³¹ Miller 1993, 17, pozn. 98, 99.

¹³² Miller 1993, 45; Kurtz – Boardman 1971, 276.

¹³³ Mangoldt 2012, 292.

¹³⁴ Kottaridi 2011, 304.

z černých oblázků ve žlutém oblázkovém poli (Obr. 37). Podobné ornamentální mozaiky známe například z domů v Olynthu či v Pelle.¹³⁵

Posledním typem mozaik jsou mozaiky figurální, jejichž přítomnost v hrobkách je naprosto ojedinělá. Jediného jejího zástupce nalezneme v hrobce Amfipolis XII (Obr. 38). Mozaika o rozměrech 4,5 m na šířku a 3 m na výšku sestává z centrálního panelu s výjevem únosu Persefony Hádem lemovaného ornamentálními pásy v podobě vlnek a meandru typu svastika.¹³⁶ Tato hrobka bývá některými badateli datována do 3. století př. n. l. s pozdějšími přestavbami v 1. století př. n. l.¹³⁷ Kvalita zpracování nás však nutí ke srovnání s mozaikami nalezenými v luxusních domech v Pelle, zvláště pak s mozaikou s tématem únosu Heleny Théseem, která je datována na konec 4. stol. př. n. l (Obr. 39).¹³⁸ S ní sdílí podobnou kompozici a stejný typ meandru, který ji lemuje. Velké figurální oblázkové mozaiky navíc zažily svůj vrchol ve 3. třetině 4. stol. př. n. l., poté kvůli své nákladnosti a omezenému využití přestaly být ve 3. stol. př. n. l. uplatňovány a postupně je nahradily mozaiky tessarové.¹³⁹ I tuto amfipolskou mozaiku lze tudíž datovat na konec 4. stol. př. n. l. a s ní i hrobku samotnou.

2.4 Mobiliář

Mobiliář je nedílnou součástí makedonských hrobek, přičemž v určité formě se dochoval v 70 z nich. Podobně jako ve skříňkových hrobech i sem byla umísťována dřevěná *klínai*, která měla podpěru v podobě kamenné báze. Fragmenty slonovinové, skleněné či terakotové dekorace těchto lehátek se nám dochovaly v řadě hrobek (Obr. 40). Z nalezených fragmentů dekorace z dřevěných *klínai* se zdá, že byla do hrobek ukládána do konce 4. stol. př. n. l., kdy je postupně nahradila kamenná. Ta jsou novým a typickým prvkem pro makedonské hrobky. Zdobená *klínai* zcela mizí na konci 3. stol. př. n. l.

Kamenná lehátka se v hrobkách nachází v různých počtech, přičemž záleží na počtech pohřbených lidí. Nejčastější jsou však hrobky s jedním *klíné*, většinou usazeným u zadní stěny, následované hrobkami se dvěma a třemi *klínai*. V těchto případech mluvíme o rozložení ve tvaru Γ u zadní a jedné z bočních stěn, resp. Π u všech tří volných zdí. Kamenná *klínai* mohla být sestavená z kamenných desek nebo bloků. Přední stěna bývá často reliéfně a malířsky zdobená.

¹³⁵ Blíže o mozaikách např. Petsas, P. 1963: *Mosaics from Pella*. Paris.

¹³⁶ Dunbabin 1999, 340.

¹³⁷ Palagia 2015a, 107–109.

¹³⁸ Dunbabin 1999, 11–12.

¹³⁹ Dunbabin 1999, 15–17.

Zdobená lehátka jsou v makedonských hrobkách většinou jednotného typu s hranatými nohami v občasných variacích, jenž se objevuje ve 4. stol. př. n. l (Obr. 41).¹⁴⁰ Výjimku tvoří hrobky Amarynthos I, Kalydon I a Pleurōn, v nichž se nacházejí *klínai* s kulatými, disky členěnými nohami orientálního původu (Obr. 42).¹⁴¹ Dekorace se objevuje vždy na přední straně – svislé obdélné nohy s oboustranným vnitřním obloukem uprostřed bývají zdobeny palmetami, rozetami či obdélníky a v horní části zakončeny volutami. Nohy pak mohou vyčnívat a sloužit jako podložka hlavy a nohou. Svislé části spojují pásy, které mohou být zdobeny ornamentální či figurální malbou s výjevy z dionýsovského okruhu, v některých případech s válečnými motivy. V dolním prostoru mezi nohami se pak může vyskytovat reliéf (Obr. 43) či malovaná podnožka (Obr. 44). Reliéfne jsou někdy vytvořeny také matrace či polštáře (Obr. 45). Ty mohou být na jedné nebo obou stranách, v takovém případě pak hovoříme o *klíné* typu *ἀμφικέφαλος*.¹⁴²

Počátky pohřbívání na *klínai* leží v Anatolii na konci 7. až počátku 6. stol. př. n. l., kdy došlo ke spojení zvyků funerálních banketů a pohřbívání na lůžkách.¹⁴³ První nálezy lehátek v Makedonii máme z 5. stol. př. n. l.¹⁴⁴ Podle některých se Makedoňané inspirovali právě v Anatolii.¹⁴⁵ Je ale možné, že tato praxe vznikla v Makedonii nezávisle na východní tradici nebo byla převzata jen obecná idea.¹⁴⁶

Kromě *klínai* se v hrobkách také nacházejí stoličky (Obr. 46) a trůny (Obr. 47), jejich přítomnost je však ojedinělá (viz kapitoly 3. a 4.). Mívají stejnou podobu výzdoby jako *klínai*, trůny ale mají navíc opěradla zad a rukou a jsou zdobnější. Dále se v hrobkách vyskytují sarkofágy, z nichž některé mají reliéfne zdobená víka nebo mají podobu oltářů (Obr. 26). Kremace, uložené v nádobách či larnacích, se také ukládaly na různé, někdy i bohatě zdobené, kamenné báze. Výjimečně se též objevují lavice po celé délce stěn, které nejspíše sloužily pro uložení pohřebních darů (Obr. 25).¹⁴⁷

2.5 Ornamentální a figurální výzdoba

Ornamentální výzdoba má z čistě dekorativních motivů největší zastoupení. Vyjma dromu ji nalezneme na všech částech hrobek – průčelí, předsíň, pohřební komora i mobiliář. Konkrétně se pak ornamentální motivy nejčastěji vyskytují ve výzdobných pásech v průčelí,

¹⁴⁰ Tzv. „kline with rectangular legs“ (Richter 1966, 58–71), případně „typ B“ (Baughan 2013, 49–50, Fig. 45).

¹⁴¹ Tzv. „kline with turned legs“ (Richter 1966, 55–57), „typ A“ (Baughan 2013, 44–49).

¹⁴² Richter 1966, 53.

¹⁴³ Baughan 2013, 267.

¹⁴⁴ Baughan 2013, 267–268.

¹⁴⁵ Gossel 1980, 58; Tomlinson 1987, 307.

¹⁴⁶ Baughan 2013, 268, 272.

¹⁴⁷ Gossel 1980, 196; Mangoldt 2012, 185.

pod klenbou a na *klínai*. Okrasné prvky zahrnují florální náměty různého druhu, meandry, rozety, zvířata, štíty a další typy zbroje a různé předměty denní potřeby.

Figurální výjevy jsou naopak vzácnější a objevují se pouze na průčelí v interkolumnních, vlysech a tympanech, nebo na *klínai*. Zcela výjimečně máme figurální výjev z lunety v hrobce Dion I a na mozaice v hrobce Amfipolis XII.¹⁴⁸ Mezi figurální výzdobou jsou nejčastější válečné a mytologické náměty.

Oba typy výzdoby se v makedonských hrobkách objevují již v první polovině 4. století př. n. l. Ornamentální výzdoba pokračuje až do konce 3. stol. př. n. l. Oproti tomu figurální výjevy se vyskytují převážně ve 2. polovině 4. stol. př. n. l. a v 1. čtvrtině 3. stol. př. n. l., kdy velké nástěnné malby mizí. Drobné figurální výjevy ještě výjimečně nalezneme na *klínai* ve 2. polovině 3. stol. př. n. l.

2.5.1 Florální motivy

Florální náměty jsou nejčastějším dekorativním prvkem uplatňovaným v makedonských hrobkách. Pevně se zde vyskytují ve formě vinutých úponků na dekorativních vlysech v rámci iónského kladí v průčelí nebo ve výzdobném pásu pod klenbou (Obr. 48). Rostlinnými motivy jsou též zdobeny *klínai* a jiné prvky mobiliáře. Výjimku tvoří hrobka Leukadia VI, která má malované propojené výhonky palmet a různobarevných květin na světle modrém stropě předsíně (Obr. 32).

Ze všech florálních motivů vyčnívá zpodobnění girlandy. Ukázkovým příkladem je v tomto ohledu hrobka Leukadia II (Obr. 49). Girlandy jsou zde zobrazeny zavěšené na malovaných pilastrech za pomoci hřebíků. Tmavě zelené listy jsou plné barevných květů a plodů, prověšené části girland jsou omotány červenožlutou stuhou. Malované girlandy nalezneme též v hrobkách Dion I (Obr. 50) a Nea Kerdyliia I, které jsou však více lineární bez vyčnívajících lístečků, a v hrobce Eretria I, kde je girlanda zobrazena na vstupní stěně pohřební komory společně s věnci. Girlandy se nacházejí též ve skříňkových hrobech od konce 4. stol. př. n. l., pravděpodobně byly ale užívány dříve.¹⁴⁹ Z četných nálezů hřebíků v makedonských i skříňkových hrobech, které byly na stěnách umístěny v pravidelných intervalech se zdá, že zavěšování girland na stěny komor bylo běžnou praxí.¹⁵⁰ Rozkvetlá a plodící vegetace je obecně spojována s bohyní Déméter.¹⁵¹

¹⁴⁸ Je možné, že proto-makedonská hrobka Katerinē původně také obsahovala figurální scénu, v tomto případě na boční stěně předsíně.

¹⁴⁹ Miller 1993, 47.

¹⁵⁰ Vokotopoulou 1990, 35–49.

¹⁵¹ Miller 1993, 47.

Obvyklé jsou též rozety, které nejčastěji nalezneme jako doplňkovou výzdobu na klínai (Obr. 45). Výjimečně máme dochovaný vlys s rozetami pod klenbou v hrobce Vergina IV,¹⁵² stropní desku s rozetou z hrobky Amfipolis XII¹⁵³ a původně malovanou rozetu nad vchodem do hrobky Leukadia II.¹⁵⁴ Rozety slouží jako stylizovaná florální dekorace.¹⁵⁵

2.5.2 Další drobné ornamentální motivy

Mezi drobnými motivy, které se v rámci výzdoby vyskytují poměrně často, jsou gryfové. Téměř výhradně je najdeme pouze na *klínai* jako doplňkový vlys k hlavnímu výzdobnému pásu s postavami z dionýsovského okruhu. Zde bývají zobrazeni ve dvojicích v antitickém postavení, s kořistí mezi sebou, kterou se snaží rozsápat (Obr. 51). Zcela výjimečně se gryfové objevují v poklidnějším výjevu, a to v tympanu hrobky Thessalonikē VI, kde taktéž stojí čelem proti sobě, mezi sebou však mají zlatý disk (Obr. 52).

Lev je další zvířecí bytostí, kterou nalezneme nejčastěji v rámci dionýsovského okruhu v doplňkovém vlysu (Obr. 44), v některých případech též jako přímou součást scény (Obr. 53). Dále se objevují v rámci loveckých scén, kde jsou kořistí lovců. Ojedinele se s nimi setkáme jako s hlavními výzdobnými motivy. Příkladem je reliéf ležícího lva na přední části mramorového *klíné* z hrobky Korinos I nedaleko Pydny (Obr. 43). Lev v tomto kontextu mívá funkci ochrany zesnulého.¹⁵⁶ Sochy lvů byly často umístovány nad hroby zesnulých, případně nad společné hroby padlých válečníků. Jedním z takových je lev Amfipoli,¹⁵⁷ který je některými badateli umístován na vrcholek tumulu Kastas.¹⁵⁸ Pro toto umístění však neexistuje dostatek důkazů¹⁵⁹ a jeho současné umístění na jihu města za řekou je prozatím pravděpodobnější.

Ojedinelým motivem, který v makedonských hrobkách nalezneme je oltář a tzv. *perrirhanterion*, které jsou zpodobněny na stěně předsíně hrobky Leukadia II (Obr. 54). *Perrirhanterion* v podobě velké oblé nádoby s vodou a nejspíše vavřínovou větví stojí na plintě a vysokém podstavci. Pravděpodobně mělo sloužit jako prostředek rituální očisty.¹⁶⁰ Žlutý oltář, který se nachází na opačné straně stěny, má zaoblený přístřešek a vpředu jsou vyobrazeny tři červené stuhy a černožlutý had. Oltář nejspíše upomíná na pravidelné komemorativní rituály k počtě zesnulého.¹⁶¹ Nálezy již kamenných oltářů známe z tesaných

¹⁵² Andronicos 1984, 175.

¹⁵³ Morgan 2014, 11.

¹⁵⁴ Miller 1993, 30, 38.

¹⁵⁵ Möbius 1929, 26–27.

¹⁵⁶ Kurtz – Boardman 1971, 239; Vermeule 1972, 59.

¹⁵⁷ Viz Broneer, O. 1941: *The Lion Monument at Amphipolis*. Cambridge.

¹⁵⁸ Peristeri 2018, 389–392; Peristeri – Lefantzis 2018, 393–396.

¹⁵⁹ Palagia 2015, 107.

¹⁶⁰ Miller 1993, 38–39.

¹⁶¹ Miller 1993, 40.

komorových hrobek,¹⁶² které byly přístupné po několik generací, a proto bylo možné tyto rituály praktikovat uvnitř. Stejně tak hrobka Leukadia II byla používána k pochovávání osob po několik generací a malovaný oltář mohl sloužit právě jako připomínka těchto rituálů.

Využití hada jako výzdobného symbolu v hrobce nalezneme ještě v hrobce Korinos I, kde je v reliéfu vyobrazen na *klíné* ve stejném duchu jako výše zmiňovaný lev.¹⁶³ Had měl několik symbolických významů – ztělesnění duše zemřelého, strážce či chtonický význam, také se s ním ale setkáme v profánním kontextu.¹⁶⁴

2.5.3 Dionýsovský okruh

Dalším velmi častým výzdobným námětem jsou výjevy z dionýsovského okruhu, které se vyskytují výhradně na *klínai*, a to jak na dřevěných v podobě slonovinového vykládání, tak na kamenných lehátkách.

Nejzachovalejší jsou dvě *klínai* z hrobky Nea Potidaia II z konce 4. stol. př. n. l. (Obr. 44). Jejich výzdoba je členěna do tří horizontálních pásů. V horním registru jsou postavy z dionýsovského okruhu – na prvním *klíné* jsou to zprava Dionýsos s thysem před sochou bohyně Artemis, jelen, Papposilénos s rhytem (Obr. 55), Maináda s levhartem a bohyně Afrodité s husou (Obr. 56). Na druhém *klíné* najdeme Ariadné ve společnosti bakchických postav a Eróta s kyjem a lví kůží.¹⁶⁵ Scéna se odehrává ve venkovní svatyni a měla by představovat *hierogamii* s Ariadné.¹⁶⁶ V prostředních výzdobných pásích jsou malovány antitetické páry gryfů lovících jeleny a v dolních registrech jsou gryfové, lvi, levharti a býci s kratéry. Vlysy se zvířaty a mýtickými bytostmi se ve společnosti dionýsovského okruhu objevují běžně.

Dalšími hrobkami s dionýsovským okruhem na *klínai* jsou Amfipolis I, Thessalonikē I a Vergina VII. Dochované slonovinové fragmenty dřevěných *klínai* máme z hrobek Agios Athanasios III, Leukadia VI, Vergina IV a Vergina V, jejich počet byl ale pravděpodobně větší.

Podle orfických představ byl Dionýsos synem Persefony a Dia, proto jeho přítomnost v hrobkách mohla sloužit jako symbol přechodu do posmrtného života.¹⁶⁷ Dionýsovské téma však najdeme i v profánním kontextu, jak naznačují nálezy mozaik či terakotových figurek s

¹⁶² Lilimpakī-Akamatī 2007, 396, 398.

¹⁶³ Heuzey – Daumet 1876, 249.

¹⁶⁴ Kurtz – Boardman 1971, 239; Burkert 1985, 195.

¹⁶⁵ Miller 2014, 181–182.

¹⁶⁶ Ibid., 181.

¹⁶⁷ Ibid.

tématy z dionýsovského okruhu v obytných domech.¹⁶⁸ Motiv tak nemusel být nutně spojován s posmrtným životem.¹⁶⁹

2.5.4 Válečné motivy

Nejčastějším figurálním výjevem byly náměty z oblasti válečnictví. Důvodem je nejspíše fakt, že makedonská elita, především zástupci *hetairoi* a *pezhetairoi* (jízdni, resp. pěší oddíly makedonské armády blízké králi, jejichž členové pocházeli z aristokratických rodin), byla silně válečnický orientována.¹⁷⁰ Rozdělit tyto motivy lze do několika skupin – souboje, zbraně a zbroj, samotní vojáci, dosažení *areté*.

Souboje najdeme vyobrazené na stěnách v různých formách, nejčastěji jsou to jezdecké scény. V hrobce Leukadia I z první poloviny 3. stol. př. n. l. nalezneme tento výjev na zadní lunetě pohřební komory (Obr. 57). Jezdec s frýžskou přilbou¹⁷¹ na hnědém koni se sedlem z levhartí kůže útočí se sarisou v ruce na muže tmavé pleti v zeleném úboru a světlé čapce, který se snaží bránit pozvednutým štítem s dvanácticípou hvězdou. S největší pravděpodobností se jedná o souboj Makedoňana s Peršanem.¹⁷² Stejná scéna byla pravděpodobně v tympanu hrobky Leukadia III z doby po roce 300 př. n. l., jak naznačují stopy předkresby.¹⁷³ Další podobný výjev se dochoval na víku sarkofágu hrobky Pella VI z 2. až 3. desetiletí 3. stol. př. n. l. Kromě jezdce na koni a klečícího nepřítele, který čeká na smrtelnou ránu, je zde ještě jeden nepřítel, který leží pod nohama umírajícího koně.¹⁷⁴ Fragmenty komplikovanější scény čítající dvanáct jezdců na koních se dochovaly na vlysu mramorového klíně v hrobce Dion I z konce 4. stol. př. n. l. Jeden z jezdců je ostatním nadřazen, je proto možné, že je zde znázorněn samotný zesnulý.¹⁷⁵ Celá kompozice zuřivé bitvy má připomínat Alexandrovu mozaiku z domu Fauna v Pompejích.¹⁷⁶ Velký reliéfní vlys s bitvou Makedoňanů s Peršany nalezneme na průčelí již zmiňované hrobky Leukadia III, v metopách se pak nachází jediný mytologický motiv v související s bojem, a tím je malovaná *kentauromachie* (Obr. 58). V dromu hrobky Vergina VI z konce 4. stol. př. n. l. byly nalezeny terakotové plastiky lidí a koní, které bývají interpretovány jako dekorace průčelí hrobky.¹⁷⁷ Pravděpodobně také mohly zobrazovat souboj s jezdcem na koních. V hrobce Amfipolis IV z konce 4. stol. př. n. l. se našel

¹⁶⁸ Lilibaki-Akamati *et al.* 2011, 114.

¹⁶⁹ O významu kultu Dionýsa v Makedonii viz Christesen – Murray 2010, 431–435.

¹⁷⁰ Miller 1993, 3.

¹⁷¹ Dintsis 1986, 23–56.

¹⁷² Gossel 1980, 176.

¹⁷³ Mangoldt 2012, 178.

¹⁷⁴ Chrysostomou 1998b, 150.

¹⁷⁵ Gossel 1980, 124.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ Mangoldt 2012, 285.

fragment reliéfu z kamenného *klíné* s rukou bojovníka, v níž svírá štít.¹⁷⁸ I zde se patrně jednalo o součást bitevní scény. Posledními příklady jsou hrobka Leukadia VI, kde byly nalezeny fragmenty slonovinové dekorace *klíné* představující kromě postav z dionýsovského okruhu také válečníky a jezdce,¹⁷⁹ a hrobka Vergina IV, v jejíž předsíni byly objeveny slonovinové fragmenty dřevěného *klíné* s postavami válečníků a koní.¹⁸⁰

Na stěnách hrobek byly také vyobrazovány zbraně a zbroj. Nejčastější z nich jsou válečné štíty na průčelích (Obr. 16) nebo v předsíních po stranách vstupů, případně v lunetách pohřebních komor. Štíty mohou být v reliéfu nebo jen malované. Pravděpodobně plnily apotropaickou funkci, jelikož na několika z nich jsou, nebo byly,¹⁸¹ namalovány hlavy Gorgony nebo okřídlené Diový blesky (Obr. 59). Zobrazení štítů se objevuje pouze ve 4. čtvrtině 4. stol. př. n. l. V hrobce Leukadia II z přelomu 3. a 2. stol. př. n. l. je v lunetách vyobrazen celý soubor zbraní a zbroje – štíty, zavěšené meče, náholenice, přilby a pravděpodobně tropaia (Obr. 60).¹⁸² Zbraně a zbroj mohly symbolizovat odvahu a udatnost, mužnost nebo vyjadřovaly povolání zesnulého.¹⁸³

Nejen na průčelí hrobek se též setkáme s vyobrazením volně stojícího vojáka. V hrobce Agios Athanasios III ze 4. čtvrtiny 4. stol. př. n. l. jsou takto vyobrazeni vojáci dva, každý z jedné strany vchodu do hrobky (Obr. 59). Téměř v životní velikosti a oblečení do husté chlamydy se opírají o makedonskou sarisu. Sloužit by mohli jako věční strážci zesnulého.¹⁸⁴ Ve vlysu je však zobrazeno symposium se šesti muži na *klínai*, z nichž dva jsou v centru celé scény. Je proto možné, že hrobka patřila zesnulým bratrům. Hrobky postavené pro bratry známe i z jiných míst – hrobky v Leukadii (Leukadia II)¹⁸⁵ a v Terpnē.¹⁸⁶ Samotný válečník je také vytesán na víku sarkofágu hrobky Pella VI.¹⁸⁷

Poslední možností zobrazení je válečník ve společnosti mytologických postav. Jedním z dochovaných příkladů je průčelí hrobky Vergina VIII z přelomu 4. a 3. stol. př. n. l. (Obr. 61–62). Válečník v heroické póze, který má na sobě fialový hrudní plát a červený háv obtočený kolem pasu, se opírá o sarisu. Po jeho pravici se nachází personifikace Ctnosti, která mu podává zlatý věnec, a na levé straně sedí na naskládaných štítech bůh Áres.¹⁸⁸ Podle jiných se jedná o

¹⁷⁸ Gossel 1980, 101.

¹⁷⁹ Rhomiopoulou – Schmidt-Dounas 2010, 87–91. Postavy mohly být součástí bojové scény, která vyplňovala jeden z vlyků na dřevěném *klíné*.

¹⁸⁰ Kottaridi 2013, 296.

¹⁸¹ Andronicos 1984, 198.

¹⁸² Blíže Miller 1993, 49–59.

¹⁸³ Ibid. 1993, 59, 51.

¹⁸⁴ Tsimpidou-Aulōniti 1998a, 236.

¹⁸⁵ Miller 1993, 30, 84, 92.

¹⁸⁶ Mangoldt 2012, 252.

¹⁸⁷ Chrysostomou 1998b, 150.

¹⁸⁸ Andronicos 1984, 35–36.

personifikace války Polemonta a může souviset s Apellovým údajným obrazem triumfujícího Alexandra s Polemontem (Plinius, *Nat. hist.* XXXV, 36).¹⁸⁹ Druhým výjevem je zobrazení válečníka na průčelí hrobky Leukadia III, opět v heroickém postoji s kyrysem a mečem opírajícím se o sarisu, který za doprovodu boha Herma, charakterizovaným svou holí a okřídlenými botami, předstupuje před Aiaka a Rhadamanthya, kteří jsou označeni nápisy nad hlavou (Obr. 19, 63).¹⁹⁰ Celá scéna představuje podsvětní soud zesnulého.¹⁹¹

2.5.5 *Symposia*

Symposia byla oblíbenou a společensky důležitou kratochvílí makedonské elity.¹⁹² Přesto se nám tento motiv na makedonských hrobkách dochoval pouze ve dvou případech, přičemž oba najdeme na průčelích hrobek. Motiv se objevuje pouze ve 4. čtvrtině 4. stol. př. n. l.

Nejlépe zachované znázornění *symposia* se nachází na vlysu fasády hrobky Agios Athanasios III (Obr. 59). Šest mužů uprostřed je zobrazeno na lehátkách, jak popíjejí a konzumují potraviny, které jim přináší mladý sluha. Atmosféru jim při tom vytváří hráčky na kitharu a diaulos (Obr. 64). Napravo se pak nachází průvod osmi válečníků se štíty a kopími (Obr. 65), vlevo skupina osob (někteří na koních) s nádobami a pochodněmi (Obr. 66). Jak naznačuje i tmavé pozadí, scéna se odehrává v noci. Dalším, špatně dochovaným zpodobněním *symposia* je nejspíše malba z tympana hrobky Thessalonikē VI. Mangoldt jej interpretuje jako scénu z podsvětí,¹⁹³ obsahuje však společné prvky, jako symposium na hrobce Agios Athanasios III (sedící a ležící postavy, koně štíty, tmavé pozadí), patrně se tak jedná též o symposium. Vzhledem k dataci hrobky do počátku 4. čtvrtiny 4. stol. př. n. l.¹⁹⁴ je možné, že byla vzorem pro výzdobu hrobky v Agios Athanasios.

Kromě makedonských hrobek motiv nalezneme pouze v komorové hrobce z Krannónu z poloviny 4. stol. př. n. l.¹⁹⁵ Tato hrobka s pyramidální klenbou měla na jedné z vnitřních stěn namalovanou *symposiální* scénu, kterou tvoří pár ležící na *klinai*, před nimiž stojí stůl s jídlem. Výjev doplňují další postavy žen, servírující mladík a osoba ztotožňovaná s Hermem.

¹⁸⁹ Miller 2014, 189.

¹⁹⁰ Mangoldt 2012, 178; Miller 2014, 177. Vyslovení jmen bylo důležité pro vstup do podsvětí, podobně tomu tak je často na stélách (Miller 2014, 177).

¹⁹¹ Petsas 1966, 143–150.

¹⁹² O *symposiích* na makedonském dvoře viz Sawada 2010, 393–399.

¹⁹³ Mangoldt 2012, 263.

¹⁹⁴ Tsimpidou-Aulōnitī 1988, 263.

¹⁹⁵ Prōtonotariou-Deilakī 1960, 29–43.

2.5.6 Persefoné a Hádes

Z makedonských hrobek známe tři vyobrazení těchto postav. Nejstarším je scéna z hrobky Vergina X, která je namalována na opěradle honosně zdobeného trůnu a lemována florálním vlysem (Obr. 67). Hádes a Persefoné stojí bok po boku na vozu taženém čtyřmi hnědými a bílými koňmi, který směřuje k pozorovateli. Hádes drží v pravé ruce bič, Persefoné má v levé ruce žezlo a oba jsou zahaleni do fialového himatia. Kompozice napovídá, že Persefoné s žezlem je zde důležitou osobou, podle orfických kultů Persefoné přebírá vládu nad podsvětím.¹⁹⁶

Další vyobrazení této dvojice najdeme v tympanu průčelí hrobky Leukadia VI, kde je namalován ležící pár (Obr. 68). Starší vousatý muž s věncem na hlavě drží v pravé ruce klíč, žena se k němu naklání s opřenou pravou rukou o bradu. Totožnost těchto postav nám ukazuje mimo jiné klíč, který je nejspíše klíčem do Podsvětí.¹⁹⁷

Vyzněním odlišnou scénou je motiv únosu Persefony Hádem, který nalezneme na mozaice ve druhé předsíni hrobky Amfipolis XII ze 4. čtvrtiny 4. stol. př. n. l. (Obr. 38). V centrálním panelu lemovaným motivy vlnek a meandrem je zpodobněn vousatý Hádes na vozu taženém párem bílých koní, který v náručí drží Persefonu, jež se snaží vyprostit z Hádova sevření a natahuje ruku ve snaze o pomoc. Spřežení doprovází bůh Hermés, který v ruce drží svou hůl *kerykeion* a na nohách má okřídlené boty. Patrně je zde ve své roli *psychopompa*, tedy průvodce duší.¹⁹⁸ Kompozičně podobným výjevem, tentokrát malovaným, je scéna únosu Persefony ze skříňkového hrobu ve Vergině z doby kolem poloviny 4. stol. př. n. l., který se nachází pod Velkým tumulem (Obr. 69–70). Zde se opět objevuje Hermés, který tentokrát vede čtyřspřeží s vozem, na němž stojí Hádes unášející Persefonu. Scénu doplňuje žena s žalostným výrazem ve tváři, která může být nymfou Kyané, na vedlejší a protější stěně jsou vyobrazeny Démétér a tři Moiry.¹⁹⁹ Rozdíl v uspořádání a množství postav může být dán malým prostorem, který byl mozaice v amfipolské hrobce vyčleněn. Obě scény lze srovnat s mozaikou únosu Heleny s Théseem v Pelle, která je téměř totožná s výjevem z Verginy (Obr. 39). Je možné, že všechny tři výjevy měly společný vzor, podle něhož byly vytvořeny. Převládá názor, že vzorem byl obraz od Níkomacha, který nám popisují písemné prameny (Plinius, *Nat. hist.* XXXV, 36).²⁰⁰

¹⁹⁶ Miller 2014, 178.

¹⁹⁷ Miller 2014, 178.

¹⁹⁸ Blíže o roli boha Herma viz Allan, A. 2018: *Hermes*. Oxon – New York.

¹⁹⁹ Andronicos 1984, 89.

²⁰⁰ *Ibid.*, 91.

2.5.7 *Gynaikonitēs*

Tento motiv představuje interiér dámského pokoje, řecky *γυναικωνίτης* (Obr. 71–72). Způsob takovéto výzdoby nalezneme v jedné proto-makedonské a dvou makedonských hrobkách. První z nich je proto-makedonská hrobka Agios Athanasaios VI z konce 4. století př. n. l.²⁰¹ Dekorace je zde dělena do několika monochromatických zón, přičemž v horním bílém páse pod plochým stropem jsou vyobrazeny zavěšené látky či diadémy, sandály, různé truhly, pyxidy a ptáci.

V makedonské hrobce Amfípolis III ze 4. čtvrtiny 4. století př. n. l., z níž se dochovaly pouze podlahy a spodní části zdí, byl v pohřební komoře nalezen skříňkový hrob, zdobený jako dámský pokoj.²⁰² Opět jsou zde vyobrazeny předměty denní potřeby, květiny a ptáci.

Posledním zástupcem je makedonská hrobka Pella III z počátku 3. stol. př. n. l. Stěny s bohatě zdobeným průčelím v íónském stylu svou malbou a rytými liniemi imitují zdivo, v horní části pak jsou vyobrazeny špatně dochované předměty typické pro ženy, mezi nimiž jsou zrcadlo, truhla či stuhy.²⁰³ Navzdory skutečnosti, že hrobka obsahuje více zesnulých osob, lze konstatovat, že původně byla vystavěna pro ženu. Vzhledem k jemnému a čistému zpracování průčelí se jednalo o ženu vysoce postavenou.

Velmi oblíbený je tento motiv na stěnách skříňkových hrobů ve 4. stol. př. n. l.²⁰⁴ Nejlépe zachovaným příkladem jsou skříňkové hroby v Aineií jihozápadně od Soluně, kde byly objeveny hned dva hroby s touto výzdobou pod jedním tumulem.²⁰⁵

2.5.8 *Lov*

S tématem lovu divoké zvěře se v makedonských hrobkách setkáme pouze v jediné hrobce ve dvou provedeních. Prvním z nich je malba na průčelí hrobky Vergina IV z 2. pol. 4. stol. př. n. l. (Obr. 73). Na vlysu o rozměrech 5,56 m na šířku a 1,16 m na výšku²⁰⁶ je vyobrazen výjev lovu v lese. Deset polonahých mužů (tři z nich na koních) s loveckými psy zde zápasí s divokými zvířaty. Vlys můžeme rozdělit na tři části. Zcela vlevo se jezdec a pěší lovec snaží ulovit jelena, vpravo od nich stojí listnatý strom se stuhami a tabulkou (*pinax*). Ve druhé části dva lovci s kopími loví kance za pomoci psů, v pozadí stojí vysoký pilíř. Ústřední částí je lov lva, jemuž dominují dva jezdcí na koních, jeden starší s vousy, druhý mladý s věncem na hlavě

²⁰¹ Tsimplidou-Aulōniti 1998a, 233–234, εικ. 6; Mangoldt 2012, 47–48, Taf. 2.

²⁰² Skříňkové hroby v rámci makedonských hrobek byly v oblasti Amfípole časté.

²⁰³ Chrysostomou 1998a, 55.

²⁰⁴ Moschonīsiōtou 1992, 351–353, εικ. 3–4; Lilimpakī-Akamati 1992, 92; Misaīlidou-Despotidou 1993, 127–134, εικ. 17; Tzanavarī 1997, 467–468, εικ. 12; Malama 2003, 120–121, εικ. 16–17.

²⁰⁵ Vokotopoulou 1990, 78–85, πίν. 1–6, 21–25.

²⁰⁶ Andronicos 1984, 106.

(Obr. 74). Tyto postavy bývají někdy ztotožňovány s Alexandrem a Filippem.²⁰⁷ Celá scéna je pak dávana do souvislosti s Alexandrovou mozaikou z Pompejí, která je nejspíše kopií originálu ze 4. čtvrtiny 4. stol. př. n. l. (Obr. 75).²⁰⁸ Oba výjevy spojuje řada podobných výzdobných prvků – např. Alexandros má stejnou pózu i umístění, jako na scéně lovu, v pozadí najdeme téměř totožné stromy a další elementy. Údajným autorem obou výjevů by mohl být Filoxenos z Eretrie, Níkomachův žák.²⁰⁹

Druhým zpodobněním tématu lovu zvěře je v podobě slonovinové dekorace, jejíž fragmenty pochází z dřevěného *klíné* umístěného v pohřební komoře hrobky.²¹⁰ Kromě postav z dionýsovského okruhu fragmenty představovaly lovce na koních i pěši a divoká zvířata. Scéna je interpretována jako královský lov a postavy z něj, které mají své charakteristické rysy, jsou ztotožňovány s rodinou Filippa II.²¹¹

Možný výjev lovu divoké zvěře bychom našli v proto-makedonské hrobce v Katerině ze 2. čtvrtiny 4. století př. n. l. V předsíni se na jedné z bočních zdí dochovaly fragmenty černého loveckého psa.²¹² Je možné, že tento pes byl původně součástí větší lovecké scény, jelikož zobrazení lovecký psů v jiném kontextu nemáme.

Motiv lovu nalezneme i mimo makedonské hrobky. V již zmiňované komorové hrobce na nekropoli v Krannónu se na boku víka jednoho z kamenných sarkofágů nachází malba se scénou lovu divokého kance.²¹³ Lovec s kopím přistupuje k raněnému kanci vpravo a v lovu mu pomáhají tři lovečtí psi. Pravděpodobně se ale jedná o mytologický výjev odkazující ke Kalydonskému kanci.²¹⁴

2.5.9 Závody vozatajů

Jediné zobrazení tohoto námětu v makedonských hrobkách známe z hrobky Vergina V ze 4. čtvrtiny 4. stol. př. n. l. (Obr. 76). V předsíni těsně pod klenbou se nacházejí vlysy, na jejichž tmavě modrém pozadí je namalována série jednadvaceti dvojspřeží bílých koní s vozatajem na červeném voze, které směřují na pravou stranu. Spřežení nejsou podle jednotné předlohy, každý vozataj i koně mají jiné polohy těla a výrazy. Velmi podobný je reliéfní vlys nalezený ve Vergině, též ze 4. čtvrtiny 4. stol. př. n. l. (Obr. 77).²¹⁵

²⁰⁷ Andronicos 1984, 115; Franks 2012, 19–21; Saatsoglou-Paliadelē 2004, 144–149; Saatsoglou-Paliadelī 2011, 282–285.

²⁰⁸ Andronicos 1984, 117–118.

²⁰⁹ Andronicos 1984, 118.

²¹⁰ Andronicos 1984, 123–136; Kottaridi 2013, 299.

²¹¹ Andronicos 1984, 130–131; Kottaridi 2013, 299.

²¹² Mangoldt 2012, 54.

²¹³ Prōtonotariou-Deilakī 1960, 29–43.

²¹⁴ Miller 2014, 192.

²¹⁵ Kottaridi 2011, 141.

Koně hráli důležitou roli v pohřebních rituálech Makedoňanů a Thráků.²¹⁶ Z kosterních analýz vyplývá, že někdy mohli být pohřbíváni společně s králi.²¹⁷ Z písemných pramenů víme, že jak Thrákové (Hérodotos, *Hist.* V, 8.1), tak Makedoňané (Diodóros, *Bibl. hist.* XIX, 52.5) pořádali v rámci funerálních obřadů různé formy soutěží, jejichž součástí mohly být také závody vozatajů.²¹⁸ To potvrzuje vlys ze skříňkového hrobu Filosofů z přelomu 4. a 3. stol. př. n. l, který se nachází v Pelle (Obr. 78).²¹⁹ Nad centrální částí je umístěn vlys s jezdci cválajícími na koních, v rozích kratších stran jsou viditelné obrysy tumulů se stélami.

2.6 Stély

Jedním z problémů, na který lze při studiu stél narazit, je jejich datace. Tu nám komplikuje fakt, že žádná stéla nebyla nalezena *in situ*, nýbrž často sekundárně využita například jako stavební materiál. Spokojit se tak musíme s *terminem ante quem*, který známe například u souboru stél nalezených ve výplni Velkého tumulu ve Vergině. Ten byl patrně navršen v letech 274/3 př. n. l. za vlády Antigona Gonáta jako opatření před vykradením královských hrodek, které vzhledem k předchozímu rabování tamější nekropole Kely hrozilo.²²⁰ V případě stél použitých na stavbu opevnění města Démétrias, známe jak *terminus ante quem* (pol. 2. stol. př. n. l.)²²¹, tak *terminus post quem*, tedy založení města v letech 293/2 př. n. l. Démétriem Poliorkétem (Strabón, *Geogr.* IX, 5.15.). Přesnější datování je možné na základě stylistického rozboru scén nebo paleografického studia nápisů na nich. To však není vždy spolehlivé a s ohledem na stav dochování některých exemplářů možné.

Ve třetí a čtvrté čtvrtině 4. stol. př. n. l. přetrvávají motivy, které byly taktéž běžné v Řecku. Jedná se o scény denního či rodinného života, téma *dexiósisis* a dalších doplňkových prvků, jako jsou rozety, stuhy, palmety a další florální motivy. V případě *dexiósisis* (Obr. 9) je zesnulý vyobrazen v okruhu své rodiny, případně jen s druhou osobou, které podává ruku.²²² Toto gesto má ve zmíněném kontextu význam loučení. Výjev se těšil velké popularitě, proto se na stélách objevuje nejčastěji, proto je překvapivé, že v makedonských hrobkách jej nenalezneme. Stejně je tomu u využívání stuhy jako symbolu, který nalezneme pouze jako součást girland, výjimečně na oltáři hrobky Leukadia II. Oproti tomu florální motivy jsou v makedonských hrobkách hojně využívány. Všechny výše zmíněné prvky byly využívány po celou dobu vrcholného helénismu.

²¹⁶ Miller 2014, 197.

²¹⁷ Antikas 2002.

²¹⁸ Funerální hry obecně v řeckém umění viz Roller 1981, 107–119.

²¹⁹ Lilimpakī-Akamati 2003, 451–460.

²²⁰ Andronikos 1976, 127–129; Miller 2014, 203.

²²¹ Miller 2014, 204. Po bitvě u Pydny v roce 169 př. n. l. došlo úpadku makedonského království.

²²² Nováková – Pagáčová 2016.

Na přelomu 4. a 3. stol. př. n. l. se na stélách začínají objevovat nová témata. Nejrozšířenějším novým motivem jsou symposiální scény (Obr. 10), nejčastěji v podobě postavy (či postav) ležící na lehátku (*kliné*), u něhož stojí stůl s občerstvením. Přítomen může také sluha či služka, kteří hodujícího obsluhují. Tyto scény odkazují na symposia, která byla v období helénismu oblíbená především u královského dvora²²³ a kupodivu byla častější než v makedonských hrobkách. Dáno to ale může být tím, že interiér makedonských hrobek byl uzpůsoben jako prostor pro symposium a nebylo nutné toto zobrazovat i na jiném místě.

Dalším prvkem, který se začíná objevovat ve větší míře, jsou motivy související s válečnictvím (Obr. 79). Na stélách je zesnulý zpodobněn jako bojovník ve zbroji, často s typickým makedonským kopím *sarisa* v ruce. Vyobrazen mohl být během odpočinku, při loučení s rodinou (kombinace s *dexiósisis*) nebo při přípravě do boje – v takovém případě je mnohdy přítomen sluha, který bojovníkovi pomáhá s přípravami. Prostřednictvím těchto výjevů se poukazovalo na ctnost zesnulého (*areté*), které dosáhl svými činy za svého života.²²⁴ Občas se také můžeme setkat s jezdcem na koni, taková zobrazení jsou však v menším počtu. Tento motiv je v makedonských hrobkách jedním z nejčastějších a stély tyto vzory napodobují.

Nově se objevují osobnější a tragičtější témata scén. Pro příklad můžeme uvést stélu Hédisté ze 3. stol. př. n. l., nalezenou v Démétriadu (Obr. 80).²²⁵ Na stéle je zachycena žena s odhalenými ňadry krátce po své smrti při porodu dítěte. U lehátka sedí její druh a v pozadí stojí za rohem chlapec a postarší žena, patrně služka či porodní bába, která v náručí drží mrtvé dítě zavinuté v látce. Scéna je doplněna epigramem²²⁶:

„Bolestné vlákno utkaly Moiry svými vřeteny pro Hédisté, když jako mladá žena svedla smrtelný zápas ve snaze přivést na svět dítě.

Ach, nešťastnice! Nebylo jí souzeno chovat své dítě v náručí ni svlážit rty novorozenci mlékem ze svých ňader. Jedinou útěchou jim může být, že spolu mohou dlít v jednom hrobě, kam je Týché bez rozdílu přivedla.“

U makedonských hrobek se s takto osobními tématy nesetkáme vůbec. Může to být způsobeno tím, že makedonské hrobky spíše oslavovali ctnosti zesnulých.

Na počátku 3. stol. př. n. l. se také rozšířila škála používaných doplňkových motivů. V tympanonu kromě florálních motivů a rozet nalezneme nově granátové jablko (Obr. 10), které jako symbol plodnosti ve spojení s bohyní Déméter (stejně jako florální květnaté úponky)

²²³ Sawada 2010, 393–399.

²²⁴ Miller 2014, 174.

²²⁵ Arvanitopoulou 1928, 147–149.

²²⁶ Přeloženo do češtiny podle Arvanitopoulou 1928, 147.

představovalo dlouhotrvající život.²²⁷ Pod hlavním motivem se pak někdy objevuje hermovka, která zde reprezentuje hranice či vstup do Podsvětí a taktéž souvisí s bohem Hermem jako průvodcem duší zemřelých do podsvětí.²²⁸

2.7 Shrnutí

Z celkového počtu 132 dosud objevených a publikovaných makedonských a proto-makedonských hrodek je 86 z nich dekorovaných, zbývajících 46 je bez jakékoliv dekorace. Zdobeny jsou především průčelí, stěny pohřebních komor, *klínai* a v některých případech též dromos či klenba.

Více než polovina, tedy 67, makedonských hrodek neměla dekorované průčelí a u 22 nelze rozpoznat architektonický styl. Nejčastěji jsou fasády hrodek v dórském stylu, třikrát méně je pak hrodek s iónskou fasádou. Vzácná jsou průčelí v korintském stylu, z nichž se nám dochoval pouze jeden případ.

Nejčastější formou výzdoby, s níž se v makedonských hrodkách setkáme, je malba stěn v zónách v předsíních a pohřebních komorách (viz Graf níže). Z čistě dekorativních prvků se v hrodkách nachází nejvíce florální motivy v podobě různých rostlinných vlysů či girland. Z figurálních výjevů jsou nejčastějšími válečné motivy následované scénami z dionýsovského okruhu.

Graf: Graf počtu výzdobných motivů v makedonských hrodkách od druhé poloviny 4. do první poloviny 2. stol. př. n. l.

²²⁷ Hehn 1911, 240–248.

²²⁸ Wrede 1986, 44–48.

Ornamentální a figurální výzdoba se objevuje již od 2. poloviny 4. stol. př. n. l. a její použití až na výjimky končí ve 2. polovině 3. stol. př. n. l. To bude nejspíše souviset s postupným ekonomickým úpadkem Makedonského království ve 2. polovině 3. a 1. pol. 2. stol. př. n. l.

3. ROZDÍLY IKONOGRAFIE APLIKOVANÉ V „MUŽSKÝCH“ A „ŽENSKÝCH“ HROBKÁCH

Jednou z věcí, která nám komplikuje určení pohlaví zesnulých v hrobkách, je skutečnost, že v makedonských hrobkách bylo často pohřbíváno více členů jedné rodiny, ať už šlo o manželský pár,²²⁹ celou rodinu i s dětmi²³⁰ nebo v některých případech i několik generací.²³¹ Přesto lze na základě ikonografie v některých případech určit alespoň první pohřbenou osobu, pro niž byla hrobka vystavěna.

Z celkového počtu 132 makedonských hrodek lze na základě ikonografie s jistotou určit 12 mužských a 3 ženské hrobky. Máme ale řadu námětů, u nichž je pravděpodobné, že byly častěji uplatňovány u jednoho či druhého pohlaví.

3.1 Průčelí

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, zdobená průčelí makedonských hrodek byla tvořena v dórském či iónském stylu, v jediném případě též korintském. Zdaleka nejoblíbenější byl řád dórský, jehož počet třikrát převyšoval oproti průčelím v iónském stylu. Byl ale některý sloh oblíbenější, co se týká srovnání mužských a ženských hrodek?

Z počtu dvaceti makedonských hrodek, které lze bezpečně určit jako mužské či primárně postavené pro muže, má devět vyzdobené průčelí v dórském stylu,²³² dvě v iónském²³³ a u jedné je dekorace kombinací obou slohů.²³⁴ Dalších osm hrodek má buď fasádu zdobenou velmi jednoduše a nelze ji tak zařadit do žádného z architektonických řádů, nebo není zdobená vůbec. Oproti tomu u makedonských hrodek přisouzených ženám nenalezneme žádné dórské průčelí. Máme dochované pouze tři dámské hrobky s iónským průčelím,²³⁵ zbylých osm je opět nedefinováno nebo zcela bez dekorované fasády.

Z těchto dat vyplývá, že u ženských makedonských hrodek je preferováno iónské průčelí oproti dórskému, nelze však vzhledem k nízkému počtu případů potvrdit, že je tomu tak zcela výhradně. Naopak v mužských hrobkách jsou daleko častější dórské fasády. Zdá se, že architektonický styl mohl být na pohlaví navázán. Ostatně o tomto hovoří Vitruvius ve svém spisu Deset knih o architektuře, kde popisuje vznik iónského stylu jako protiklad k dórskému,

²²⁹ Korinos II, Vergina IV, Veria I.

²³⁰ Kastri-Amfipolis TII, Pella V, Pyrgoi.

²³¹ Leukadia II.

²³² Agios Athanasios III, Dion I, Leukadia I, Mesiano, Spēlia, Vergina IV, Vergina V, Vergina VI, Veroia II.

²³³ Derveni I, Vergina XI.

²³⁴ Leukadia III.

²³⁵ Amfipolis XII, Pella III, Vergina X.

jejichž proporce byly odvozeny od proporcí ženského, resp. mužského těla (Vitruvius, *De archit.* IV, 1.6-7).

Zajímavé také je, že velká většina průčelí dámských hrobek je zdobena velmi jednoduše nebo není zdobena vůbec. Patrně to bude souviset s horším postavením žen ve společnosti a se skutečností, že makedonské hrobky byly daleko více zacíleny na pánskou část elity.

3.2 Motivy s válečnou tematikou

Výjevy zobrazující válečné motivy nalezneme z pochopitelných důvodů pouze v mužských hrobkách v celkovém počtu třinácti exemplářů.²³⁶ Jedná se přitom o jediný typ námětu, který byl v mužských hrobkách uplatňován (odhlédneme-li od vedlejších ornamentálních výzdobných prvků). Tato praxe do velké míry souvisí s tím, že makedonská společnost byla válečnický založená, a proto byl tento prvek akcentován v makedonských hrobkách.²³⁷ Zvláště se to týká královského dvora a okruhu králových *hetairoi* a *pezhetairoi*, případně *paides*.²³⁸

Motivy s válečnou tematikou lze rozdělit do několika skupin – zesnulý zpodobněn jako voják, jezdecké válečné scény, lovecké scény a zobrazení zbraní a zbrojí (podrobný popis viz kapitola 1.). Oproti motivům v dámských hrobkách, tyto nám mohou vypovídat o osobní charakteristice daného člověka. To může souviset s postavením žen v rámci makedonské elitní společnosti.²³⁹ Přestože se ženy účastnily řady veřejných aktivit, zejména pak těch kultovních, jejich primárním společenským úkolem bylo pečovat o rodinu a chod domácnosti, zatímco muži vedli války a žili politický život.

3.3 Gynaikonitēs

Motivem, který lze bezpečně přisoudit ženě, je nápodoba dámského pokoje. Na stěnách hrobek jsou vyobrazené předměty denní potřeby – truhly, stuhy, zrcadla, věnce, sandály či různé flakóny, přičemž některé z těchto objektů bývají zobrazeny zavěšené na hřebíku. Mezi těmito předměty jsou často vyobrazeny holubice, jejichž přítomnost mezi dámskými zkrášlovacími nástroji pravděpodobně souvisí s bohyní Afrodítou.²⁴⁰ Hlavní pás je mnohdy lemován ornamentálními pásy s florálním motivem. Tento typ výzdoby je v hojně míře užíván

²³⁶ Agios Athanasios III, Amfipolis IV, Dion I, Katerinē, Leukadia I, Leukadia II, Leukadia III, Pella VI, Spēlia, Vergina IV, Vergina V, Vergina VI, Vergina VIII.

²³⁷ Miller 1993, 3.

²³⁸ Sekunda 2010, 447–448; King 2010, 373–391; Sawada 2010, 392–408.

²³⁹ Carney 2010, 409–427.

²⁴⁰ Holubice byla právě jedním z posvátných zvířat bohyně Afrodité a symbolizovala náklonost, harmonii či lásku (viz Cyrino 2010, 120–122). Často se též objevují ve funerálním kontextu na pohřebních stélách.

převážně ve skříňkových hrobech ve 4. století př. n. l.²⁴¹ Nejlépe zachovaným příkladem jsou skříňkové hroby v Aineií jihozápadně od Soluně, kde byly objeveny hned dva hroby s touto výzdobou pod jedním tumulem.²⁴² Vzhledem ke kvalitě provedení maleb a bohatým pohřebním darům lze soudit, že tyto ženy patřily k prominentní vrstvě obyvatelstva v dané oblasti.²⁴³

V rámci makedonských hrobek tento motiv nalezneme na třech místech. Prvním z nich je proto-makedonská hrobka Agios Athanasios VI z konce 4. století př. n. l.²⁴⁴ Dekorace je zde dělena do několika monochromatických zón, přičemž v horním bílém páse pod plochým stropem jsou vyobrazeny zavěšené látky či diadémy, sandály, různé truhly, pyxidy a ptáci.

Další již čistě makedonskou hrobkou, která je dekorována motivem *gynaikonitēs*, je hrobka Amfipolis III ze 4. čtvrtiny 4. století př. n. l. Z této hrobky se nám sice dochovaly pouze podlahy a spodní části zdí, v pohřební komoře se ovšem nalézá skříňkový hrob, který je jako dámský pokoj vyzdoben. Opět jsou zde vyobrazeny předměty denní potřeby, květiny a ptáci. Vzhledem k tomu, že motiv se ve skříňkových hrobech objevuje často, není překvapením, že byl zvolen i v tomto případě.

Posledním zástupcem je makedonská hrobka Pella III z počátku 3. stol. př. n. l. Stěny hrobky s bohatě zdobeným průčelím v íónském stylu svou malbou a rytými liniemi imitují zdivo, v horní části pak jsou vyobrazeny předměty ženské povahy (zrcadlo, truhla, stuhy atd.). Navzdory skutečnosti, že hrobka obsahuje více zesnulých osob, lze konstatovat, že hrobka byla vystavěna pro ženu. A i vzhledem k jemnému a čistému zpracování průčelí se jednalo o ženu vysoce postavenou.

Gynaikonitēs je jediným typicky ženským motivem, podle něhož můžeme s jistotou určit, že se jedná o hrob ženy. Zdá se proto, že tento motiv byl obecným unifikovaným tématem určeným pro ženské pohřby bez ohledu na charakteristiku konkrétní osoby. Existuje ale několik dalších prvků výzdoby, které by mohly být ukazatelem pohlaví osoby pohřbené v hrobce.

3.4 Persefoné a Hádes

Vyobrazení bohů Háda a Persefony se vyskytují v makedonských hrobkách ve třech exemplářích. Najdeme je na opěradle trůnu v hrobce Vergina X, v tympanu hrobky Leukadia VI a v podobě mozaiky v hrobce Amfipolis XII. V hrobce Vergina X byly nalezeny ostatky ženy v mramorovém larnaku²⁴⁵ a podle některých se jedná o Eurydíké, matku Filippa II.²⁴⁶

²⁴¹ Moschonisiōtou 1992, 351–353, εικ. 3–4; Lilimpakī-Akamatiī 1992, 92; Misailidou-Despotidou 1993, 127–134, εικ. 17; Tzanavari 1997, 467–468, εικ. 12; Malama 2003, 120–121, εικ. 16–17.

²⁴² Vokotopoulou 1990, 78–85, πίν. 1–6, 21–25.

²⁴³ Ibid, 133.

²⁴⁴ Tsimplidou-Aulōnitī 1998a, 233–234, εικ. 6; Mangoldt 2012, 47–48, Taf. 2.

²⁴⁵ Andronikos 1987a, 83–84; Kottaridi 2011, 145.

²⁴⁶ Andronikos 1987a, 84; Kottaridi 2011, 145.

Amfipolis XII uchovávala ostatky ženy, mužů a dítěte,²⁴⁷ zdá se ale, že primárně zde byla pohřbena žena. Dle nálezů hrobka Leukadia II pravděpodobně uchovávala ostatky mužů i žen,²⁴⁸ mohl zde být i manželský pár, což by sloužilo jako důvod pro vyobrazení poklidného souznícího páru Persefony a Háda.

Kromě těchto dvou případů máme motiv únosu Persefony dochovaný ze skříňkového hrobu ve Vergině, nacházející se pod Velkým tumulem. Podle současné interpretace by měl tento hrob patřit jedné z manželek Filippa II., Nikésipolis.²⁴⁹

Motiv únosu Persefony Hádem mohl být využíván u pohřbů žen, což by podporoval význam samotného výjevu – Persefoné unášená Hádem do podsvětí, násilně vytržená ze svého pozemského života stejně jako žena v hrobce pohřbená, pro níž si „smrt“ přišla a stáhla ji do své říše. Manželskému páru pak mohl sloužit poklidnější výjev, kdy jsou Persefoné s Hádem bok po boku. Výjev z hrobky Vergina X by ale též spíše patřil ženě, což evokuje její výsadní postavení na tomto vyobrazení a možné konotace s kněžstvím (viz kapitola 4.).

3.5 Mozaiky

S mozaikovými podlahami se v makedonských hrobkách příliš často nesetkáme. Drtivá většina hrobek má podlahy tvořené udusanou hlínou nebo kamennými deskami, mnohdy ještě potaženými bílým či červeným štukem. Pokud na mozaiku v makedonské hrobce narazíme, je tomu tak v oblasti Amfipole a Soluně, výjimečně pak v pozdní hrobce v Dionu a hrobce nedaleko Pydny. Jedná se o jednoduché červenobílé, ornamentální a figurální mozaiky.

Červenobílé mozaiky jsou tvořeny červeným štukem, do nichž jsou vtlačeny bílé úlomky mramoru. Tento typ nalezneme v hrobkách Angista I ze 3. století př. n. l. a Korinos I z přelomu 4. a 3. století př. n. l. Předšíň hrobky Amfipolis XII z konce 4. století př. n. l. je v tomto duchu také vyzdobena. U prvních dvou zmiňovaných hrobek nelze vzhledem k absenci výzdoby, ostatků zesnulých ani pohřebních darů identifikovat pohlaví. Hrobka Amfipolis XII obsahovala několik pozůstatků zemřelých – ženy, mužů a dítěte – a i vzhledem k další výzdobě je možné, že primárně pohřbenou osobou byla žena.

Nejčastější z mozaik v makedonských hrobkách jsou mozaiky ornamentální. Sestávají z černobílých či různobarevných oblázků, tvořících pásy nebo síť z kosočtverců. Tyto mozaiky nalezneme ve čtyřech hrobkách – Amfipolis III, Amfipolis VIII a Amfipolis XII ze 4. čtvrtiny 4. století př. n. l. a Dion II z přelomu 3. a 2. století př. n. l. Na základě ostatků, ikonografie a

²⁴⁷ Morgan 2015, 6.

²⁴⁸ Rhomiopoulou – Schmidt-Dounas 2010, 83–99; Mangoldt 2012, 185–186.

²⁴⁹ Kottaridi 2007, 27.

dalších ukazatelů můžeme určit tři ženské hrobky (Amfipolis III, Amfipolis XII a Dion II), Amfipolis VIII neobsahovala žádné lidské pozůstatky či vypovídající výzdobu.

Posledním typem mozaik je mozaika figurální. Jediného jejího zástupce nalezneme v hrobce Amfipolis XII. Na ní se nachází výjev únosu Persefony Hádem. S přihlédnutím k dalším prvkům výzdoby v hrobce se lze domnívat, že hlavní osobou, pro níž byla hrobka vystavěna, mohla být žena.

Z celkových 6 makedonských hrobek, jejichž podlahy jsou tvořeny mozaikami, jsou s největší pravděpodobností 3 dámské a 3 nelze identifikovat. Přes tuto početní převahu nelze vzhledem k nízkému počtu mozaik určit s jistotou, že se jedná o prvek determinující pohlaví zesnulého.

3.6 Stoličky a trůny

Stoličky a trůny zaujímají v makedonských hrobkách minoritní část mobiliáře. Ze všech hrobek známe pouze tři mramorové trůny²⁵⁰ a pravděpodobně čtyři stoličky.²⁵¹ Většinu stoliček můžeme přisoudit ženám, a to díky nálezům ostatků (Agios Athanasios I) nebo na nich vyrytým nápisům (Eretria I).²⁵² U dochovaných zbytků dřevěné stoličky dochované z hrobky Agios Athanasios III²⁵³ není možné s jistotou určit, komu byla stolička určena. Na základě ikonografie je totiž zřejmé, že primární osobou pohřbenou v této hrobce byl muž. Jelikož se ale v hrobce nachází také báze pro původně dřevěné *kliné*, je možné, že na *kliné* byl pohřben muž a stolička byla pro doplňkový pohřeb jeho manželky. Ovšem vzhledem k tomu, že na průčelí jsou vedle vstupu namalováni dva vojáci ve stejném postoji, je taktéž možné, že na stoličce byl pochován bratr či jiný mužský příbuzný majitele hrobky.²⁵⁴

U trůnů je situace o poznání složitější. Hrobka Vergina VIII, v níž se nachází jeden z mramorových trůnů (Obr. 81), pravděpodobně patřila muži. To lze odhadovat na základě figurální výzdoby na průčelí, kde je zpodobněn zesnulý jako válečník ve společnosti Ctnosti a Área.²⁵⁵ V hrobce s trůnem Vergina X (Obr. 82), též přezdívané hrobka Eurydíké, měly být nalezeny ostatky ženy v larnaku²⁵⁶ a i podle figurální scény na zadním opěradle se lze domnívat, že hrobka mohla patřit ženě. Poslední exemplář se dochoval v hrobce Vergina II (Obr. 47). Tato

²⁵⁰ Vergina II, Vergina VIII, Vergina X.

²⁵¹ Agios Athanasios I, Agios Athanasios III, Eretria I.

²⁵² Gisela Richter označuje tyto dvě struktury v hrobce Eretria I jako trůny (Richter 1966, 27). Pokud ale vezmeme v potaz jejich malou zdobnost a chybějící opěrky pro ruce a záda, a porovnáme je se stoličkami v jiných hrobkách, můžeme konstatovat, že se jedná o stoličky.

²⁵³ Mangoldt 2012, 73.

²⁵⁴ Hrobky, kde spolu byly původně pochováni bratři, jsou Leukadia II, tzv. hrobka Lysóna a Kallikleá, a Terpně.

²⁵⁵ Andronicos 1984, 36.

²⁵⁶ Andronicos 1988, 84.

hrobka byla vykradena, i přesto se zde našel fragment železného kopí,²⁵⁷ které nám napovídá, že jednou z pohřbených osob byl muž.

Z tohoto výčtu je zřejmé, že trůn nelze přisoudit konkrétnímu pohlaví. Pro vysvětlení této skutečnosti je třeba se zaměřit na to, jaký měly trůny význam. Tím se bude zabývat následující kapitola. Oproti tomu stoličky, pokud byly do hrobek umístěny, mohly být preferovány pro ženské pohřby. Kvůli nízkému počtu exemplářů však nelze brát toto tvrzení s jistotou.

3.7 Srovnání se stélami

Pokud bychom se podívali na to, jaká panuje situace na makedonských stélách, které vyznačovaly hroby lidí z nižších vrstev společnosti, našli bychom zde určité rozdíly v užívaných námětech pro pánské a dámské hroby.

Na rozdíl od makedonských hrobek je stanovení pohlaví zesnulého, jemuž stéla patřila, daleko snazší. Kromě zobrazených výjevů nám mohou napomoci nápisy na stélách. Ne vždy se ale dá na tyto elementy spolehnout. Občas se na stélách u obrazu postavy jednoho pohlaví objevuje nápis udávající pohlaví druhé, což je pravděpodobně způsobeno předěláváním a upravováním stél.²⁵⁸ Někdy, zvláště pokud chybí nápis, je také obtížné určit pohlaví u scén, kde se postav vyskytuje více a není jasná jejich hierarchie.

Většina scén a motivů se objevuje na stélách obou pohlaví. Jsou zde ale témata, která nalezneme pouze u mužů či žen. Mužům jsou vyhrazeny výjevy v souvislosti s válečnictvím, stejně jako u makedonských hrobek. Zato u žen jsou vyobrazovány scény z denního a rodinného života, případně osobnější témata. Příkladem může být stéla Hédisté ze 3. století př. n. l. nalezená v Démétriadu, kde je vyobrazena žena krátce po své smrti během porodu dítěte.²⁵⁹ V tomto se stély od makedonských hrobek liší – tam tyto osobní scény nenajdeme.

²⁵⁷ Gossel 1980, 259.

²⁵⁸ Miller 2014, 203.

²⁵⁹ Arvanitopoulou 1928, 147–149.

4. ROZDÍLY V IKONOGRAFII KRÁLOVSKÝCH HROBEK A OSTATNÍCH ELITNÍCH HROBEK

Makedonské hrobky byly typem funerálních staveb výhradně užívaným zástupci makedonské elity. Některé z nich, zejména pak několik hrobek v hlavním makedonském městě Aigai, jsou pokládány za hrobky královské.²⁶⁰ Obecně se tak soudí dle kvality architektury a výzdoby a bohaté pohřební výbavy, která se v nich dochovala. Je ale bez nálezů možné určit hrobky královské a odlišit je od hrobů zbytku nobility jen na základě ikonografie? Motivů, které by mohly odpovídat tomuto tvrzení, není mnoho. Přesto jsou jisté výzdobné prvky, které lze označit za pravděpodobně královské.

4.1 Trůny

Jak již bylo řečeno v předchozích kapitolách, trůny jsou v makedonských hrobkách v rámci mobiliáře zastoupeny minimálně. Objeveny byly celkem tři trůny, a to pouze v hrobkách ve Vergině.²⁶¹ Nabízí se proto otázka, zda mohou souviset s královským dvorem, potažmo samotnou královskou rodinou. Pro pochopení tohoto problému je důležité zjistit, jakou funkci a symboliku trůny zastávaly.

Trůny v řeckém prostředí byly vyhrazeny bohům, héroům a dalším společensky důležitým osobám, jako například kněžím či kněžkám nebo filozofům.²⁶² Z písemných pramenů se dozvídáme o trůnu jako božském atributu v rámci kultovních soch bohů umístěných v chrámech – Pausanias popisuje například trůn Apollóna v Amyklai (Pausanias, *Descript. Graec.* III, 18) nebo Dia sedícího na trůnu v Olympii (Pausanias, *Descript. Graec.* V, 11). V dílech antických autorů je také trůn používán jako epiteton bohů (Aischylos, *Eum.* 229). Trůny kněží nalezneme jak v písemných pramenech, tak jako dary v seznamech pokladnic či chrámových okrsků.²⁶³ Trůny byly také považovány za synonymum pro královskou moc (Sofoklés, *Ant.* 164-166),²⁶⁴ týkalo se to však jen mýtických králů a héroů.

V Makedonii se podle písemných zpráv poprvé trůn objevuje až v době Filippa II. Diodóros popisuje, že při svatbě Filippovy dcery Kleopatry procházelo procesí do divadla v Aigai, v němž byly neseny sochy dvanácti bohů společně se sochou Filippa na trůnu (Diodóros, *Bibl. hist.* XVI, 92.5). Pravděpodobně ale tento trůn symbolizoval spíše božský

²⁶⁰ Andronicos 1984.

²⁶¹ Vergina II, Vergina VIII, Vergina X.

²⁶² Richter 1966, 13–15; Palagia 2018, 23.

²⁶³ Richter 1966, 14.

²⁶⁴ Richter 1966, 14.

status panovníka.²⁶⁵ Ostatně makedonští králové byli zároveň nejvyššími kněžími království.²⁶⁶ Další zmínka je o Alexandrovi, který se měl po porážce Dáraia usadit na trůnu v Súsách (Diodóros a další).²⁶⁷ Později po Alexandrově smrti probíhala před jeho trůnem diskuse o nástupnictví (Curtius Rufus, *Hist. Alex. Magni* X, 6.4-6 a 15). Je velmi pravděpodobné, že trůn jako královský atribut se do Makedonie dostal právě za Alexandra z Persie. Perští králové byli často zobrazováni na trůnu, jak dokládají reliéfy ze schodiště Apadany v Persepoli.²⁶⁸

Jediným známým dokladem makedonského krále na trůnu je malba od Apella, který na ní zobrazil Alexandra na trůnu s Diovými blesky (Plinius, *Nat. hist.* XXXV, 36). Ačkoliv se originál nedochoval, je obecně přijímán předpoklad, že kopie této malby se nachází v domě Vettiů v Pompejích.²⁶⁹

Prvními a jedinými dochovanými fyzickými trůny jsou již tři zmiňované z hrobek ve Vergině. Pravděpodobně nejstarším je trůn v hrobce Vergina X z doby kolem roku 340 př. n. l. Svým honosným vzhledem s bohatou výzdobou vybízí k názoru, že se jedná o královský prvek. Pokud bychom přistoupili na teorii, že se jedná o hrobku ženy (viz kapitola 3.), zejména pak hrobku Filippovy matky Eurydíké,²⁷⁰ bylo by možné připsat mu ještě další význam. Eurydíké měla být velmi aktivní v kultovních činnostech. Ve Vergině se našly dvě dedikace od Eurydíké do svatyně Eukleii.²⁷¹ I toto mohl být jeden z důvodů pro umístění trůnu právě do této hrobky.

Další trůny pochází z hrobky Vergina II datované do 4. čtvrtiny 4. století př. n. l. a z hrobky Vergina VIII z konce 4. až poloviny 3. století př. n. l. Ze všech tří trůnů je poslední zmiňovaný nejméně zdobený. Na fasádě hrobky se ale nachází figurální freska, která by nám mohla při interpretaci napovědět. Je na ní vyobrazen zesnulý jako válečník, který ve společnosti boha Área přijímá věnec od Ctnosti. Celá scéna má heroický charakter a s tímto významem mohl být trůn do hrobky umístěn. V hrobce byly taktéž nalezeny pilíř a vápencová hlava.²⁷² Sochy se v makedonských hrobkách nevyskytují a tento náález by mohl ukazovat na jakýsi kultovní status místa. Ve Vergině navíc nalezneme hroby, které se nacházejí v rámci kultovních okrsků a jež nejspíše patřily členům královské rodiny.²⁷³

Zdá se, že trůny měly řadu významů a užití – atribut bohů, heroů, kněží/kněžek, králů. Určit, jakou konkrétní symboliku zastávaly trůny v makedonských hrobkách, není možné.

²⁶⁵ Palagia 2018, 24.

²⁶⁶ Christesen – Murray 2010, 440–441.

²⁶⁷ Palagia 2018, 25.

²⁶⁸ Paspalas 2000, 531–560.

²⁶⁹ Palagia 2015b, 2; Stirpe 2006, 171–173.

²⁷⁰ Andronicos 1988, 84.

²⁷¹ Carney 2000, 44; Saatsoglou-Paliadelē 1986, 733–744, πίν. 144.

²⁷² Andronicos 1984, 36–37.

²⁷³ Paliadelē *et al.* 2011a; Paliadelē *et al.* 2011b; Saatsoglou-Paliadelē *et al.* 2013a; Saatsoglou-Paliadelē *et al.* 2013b; Kyriakou 2020.

Pravděpodobně i zde nesly více významů, záleželo na tom, kdo byl v hrobce pochován. Lze ovšem konstatovat, že trůny měly zvláštní místo v užití a byly určeny důležitým osobám. Fakt, že byly nalezeny pouze ve Vergině, ukazuje na to, že skutečně mohly být s královským okruhem spojeny.

4.2 Lov

Dalším motivem, který se ve verginských královských hrobkách objevuje je lov divoké zvěře. Scénu lovu nalezneme v rámci makedonských hrobek pouze na vlysu průčelí hrobky Vergina IV, tzv. Filippově hrobce z 2. poloviny 4. století př. n. l. Výjev zobrazuje lov divoké zvěře několika muži. Ústřední postavou je zde jezdec uprostřed, který se napřahuje k hodů kopí s cílem usmrtit svou kořist. Tato osoba bývá ztotožňována s Alexandrem Velikým.²⁷⁴

V souvislosti s makedonskými králi najdeme ještě dvě vyobrazení scény lovu. Jeden z nich známe z písemných pramenů – jedná se o Kratérův dar do Delf, bronzové sousoší, kde byla zpodobněna údajně historická událost lovu na lva, při níž Kratéros zachránil Alexandrovi život (Plútarchos, *De Alex. Magni* 40; Plinius, *Nat. hist.* XXXIV, 19).²⁷⁵ Druhým již dochovaným příkladem je scéna lovu na Alexandrově sarkofágu ze Sidónu, kde je vyobrazen lov lva s Alexandrem a Abdalonymem, králem Sidónu.²⁷⁶

Lov byl typickou činností provozovanou na královském dvoře,²⁷⁷ a proto přítomnost tohoto námětu u královské hrobky není překvapením. Nejedná se ale o výhradně královský motiv. Lovu se účastnili i královi společníci a dle písemných pramenů bylo společenskou povinností mužské části elity účastnit se lovu a být v něm úspěšný – Athenaios, citující Hégésandra, popisuje, že ti, kteří sami skolili divokého kance, mohli u sympozií polehávat, ostatní však seděli (Athenaios, *Anth. Graeca* I, 31). Ostatně v rámci ikonografie nalezneme téma lovu ve vilách v Pelle vyvedené na oblázkových mozaikách. Jedná se o mozaiky lovu na lva v Domě Dionýsa (Obr. 83) a lovu jelena v Domě únosu Heleny.²⁷⁸ Jedna z teorií o mozaice lovu lva tvrdí, že by mohlo jít o inspiraci Kratérovým památníkem.²⁷⁹ Nejen tyto mozaiky potvrzují, že s motivem lovu se můžeme setkat i mimo královskou rodinu.

Kromě makedonské hrobky Vergina IV byl nalezen motiv lovu v komorové hrobce na nekropoli v Krannónu nedaleko Larisy.²⁸⁰ V této hrobce s pyramidální klenbou, dromem a

²⁷⁴ Andronicos 1984, 115–118; Franks 2012, 19–21; Saatsoglou-Paliadelē 2004, 144–149; Saatsoglou-Paliadeli 2011, 282–285.

²⁷⁵ Blíže o tomto památníku viz Dunn – Wheatley 2012, 39–48.

²⁷⁶ Schefold 1968.

²⁷⁷ Sawada 2010, 399–403.

²⁷⁸ Petsas 1963, 41–56, figs. 1–10; Dunbabin 1999, 11–15.

²⁷⁹ Lilibaki-Akamati *et al.* 2011, 141.

²⁸⁰ Prōtonotariou-Deilakī 1960, 29–43.

nástěnnou malbou z poloviny 4. století př. n. l. byly nalezeny dva sarkofágy a v jednom z nich dřevěná rakev s malbou na kratší straně zobrazující lov divokého kance. Krannón byl sídlem bohatého aristokratického rodu Skopadovců, jejichž jmění plynulo z chovu koní a dobytka (Theokritos, *Idyly XVI*, 34-39). Je možné, že tato hrobka mohla patřit jednomu z členů tohoto rodu.

V proto-makedonské hrobce v Katerinē ze 2. čtvrtiny 4. století př. n. l. byl v předsíni objeven fragment malby s černým loveckým psem. Zda byl součástí větší scény s lovem divoké zvěře, se můžeme jen domnívat. Dozajisté ale společně s malbou válečných štítů a pohřebními dary ukazuje na pohřeb muže z vyšší vrstvy společnosti. Nemáme však žádné indicie pro královský pohřeb.

Téma lovu je bezpochyby prestižním motivem, který mohl být vyobrazen. Nelze jej však pokládat za ukazatel pro určení královské hrobky. Jak ukazují příklady z jiných hrobek či kontextů, motiv byl využíván i mimo královský okruh. Byl ovšem vyhrazen pouze elitě, což lze mimo jiné usuzovat z toho, že scény lovu mimo bohaté hrobky a vily nenajdeme.

4.3 Persefoné a Hádes; Sfingy; Karyatidy

V královských hrobkách ve Vergině se ve dvou exemplářích nachází výjev Persefony a Háda. Jeden z nich se nachází na zadním opěradle hrobky Vergina X, druhý pak ve skříňkovém hrobu Persefony pod Velkým tumulem.²⁸¹ Podle současného názoru by obě pohřební památky měly patřit ženám z královské rodiny – hrob Persefony je přisuzován manželce Filippa II. Nikésipolis,²⁸² hrobka Vergina X Filippově matce Eurydíké.²⁸³

Jiné vyobrazení těchto postav v Makedonii známe z průčelí hrobky Leukadia VI. Nemáme však žádné indicie, že by se jednalo o královskou hrobku.

Posledním vyobrazením Persefony a Háda je scéna únosu Persefony z nedávno objevené hrobky Amfipolis XII v tumulu Kasta. Jde o oblázkovou mozaiku ve druhé předsíni. Vzhledem k monumentálnosti celého pohřebního komplexu, bohaté výzdobě a společnému námětu únosu Persefony, který se v jiném kontextu v Makedonii neobjevuje, se nabízí otázka, zda se taktéž jedná o hrobku člena královské rodiny.

Další indicií k tomuto tvrzení by mohly být ještě dva výzdobné prvky, společné s verginskými hrobkami, které se v tomto monumentu nacházejí. Vstup do hrobky je tvořen velkolepým průčelím se dvěma sochami sfing stojícími proti sobě (Obr. 84). Malovaná sfinga se také nalézá na jedné ze stěn předsíně. V řeckém prostoru byly sfingy často zobrazovány na

²⁸¹ Blíže o motivu viz předchozí kapitoly 2. a 3.

²⁸² Kottaridi 2007, 27.

²⁸³ Andronikos 1987, 84; Kottaridi 2011, 145.

stélách, v Makedonii však byly výjimkou a na stélách se nevyskytují vůbec. Ve Vergině nalezneme sfingy jako součást dekorace trůnů v hrobkách Vergina II a Vergina X, kde tyto mytologické bytosti slouží jako podpěra opěrky rukou. V první předsíni amfipolské hrobky taktéž stojí dvě mohutné sochy karyatid (Obr. 85). Jednou rukou si přidržují oděv a druhou ruku zvedají na podporu kladí. V téměř totožném postoji nalezneme karyatidy na trůnu z hrobky Vergina X (Obr. 86).

Srovnání ovšem komplikuje možnost, že tyto monumentální plastiky sfing a karyatid z amfipolské hrobky jsou podle stylu pozdějším přídavkem při přestavbě hrobky.²⁸⁴ Bez řádného publikování nálezů a výsledků bádání hrobky v Amfipoli je složité odpovédět na otázku možného královského původu zesnulých.

Vzhledem ke všem výše uvedeným skutečnostem nelze potvrdit, zda se jedná o motiv převážně královský. Lze však konstatovat, že tyto motivy jsou přinejmenším elitní záležitostí.

²⁸⁴ Palagia 2015, 107–109.

5. ODLIŠNOSTI V IKONOGRAFII FUNERÁLNÍ A PROFÁNNÍ

S tím, jaký měly makedonské hrobky vztah k profánní architektuře, se pojí otázka, jaký byl význam těchto funerálních monumentů. Existuje řada názorů, podle nichž se jedná o imitaci domácího prostředí,²⁸⁵ nápodobu funerálního pavilonu,²⁸⁶ místo přechodu do Podsvětí²⁸⁷ či jako budoucí obydlí v Zásvětí.²⁸⁸ Při pokusu zodpovědět tuto otázku narážíme na problém velké variability v architektuře a výzdobě.

Při pohledu na průčelí hrobek se nabízí srovnání s chrámy,²⁸⁹ případně dalšími stavbami, jako jsou stoi²⁹⁰ či paláce.²⁹¹ Komparaci nám komplikuje fakt, že každá hrobka je unikát a postrádáme jakýsi unifikovaný styl stavby, jako tomu je u veřejných budov.²⁹² Makedonská hrobka Leukadia III je ideálním příkladem funerální stavby, která spojuje prvky různých typů staveb. Členění průčelí má totožnou podobu s královským palácem v Aigai – dvoupodlažní fasáda je tvořena dolním dórským a horním iónským stylem s polosloupky, v interkolumniích v horním patře jsou v reliéfu vyvedena nepravá okna (Obr. 87).²⁹³ Naopak metopy s reliéfem znázorňujícím kentaumachii sdílí velmi podobný design a provedení s metopami na Parthenonu.²⁹⁴ Podobně průčelí v hrobce Vergina X, které se nachází na zadní stěně komory, evokuje sakrální povahu jako jakási brána do Zásvětí,²⁹⁵ přítomnost nepravých oken však opět odkazuje k paláci v Aigai. Kombinace různých prvků výzdoby je patrná i u dalších hrobek. Často se spojuje dórské průčelí s iónským vlysem nebo se opakují výzdobné římsy a pásy. Zdá se tedy, že každá hrobka byla stavěna nezávisle na nějakém uniformním vzoru a záleželo na preferencích objednavatele, případně znalostech a inspiracích architekta.

Pro pochopení a určení charakteru makedonských hrobek je pro nás podstatnější interiér hrobek. Mobiliář v pohřebních komorách a jeho rozložení připomíná *ἀνδρῶνες*, místnosti vhodné pro symposia, s klínai umístěnými dokola kolem podél stěn. Je známo, že symposia hrála významnou roli v makedonské společnosti, zvláště pak na královském dvoře.²⁹⁶ Dokladem toho jsou luxusní obytné domy v Pelle nebo královský palác v Aigai, jehož podstatná

²⁸⁵ Miller 1993, 17.

²⁸⁶ Tomlinson 1974, 247–250.

²⁸⁷ Miller 1993, 18.

²⁸⁸ Ibid.; Dentzer 1982, 536.

²⁸⁹ Fedak 1990, 104.

²⁹⁰ Andronikos 1987b, 15–16.

²⁹¹ Gossel 1980, 161; Miller 1993, 10. Obecně o možnostech inspirace Gossel 1980, 26–29.

²⁹² Andronikos 1987b, 2; Miller 1993, 9, pozn. 46; d'Angelo 2010, 60.

²⁹³ Gossel 1980, 161; Kottaridi 2011, 319. Rekonstrukce a vzhled paláce viz Pandermalis 1976, 391–394; Andronikos 1984, 39–46; Kottaridi 2011, 304–328.

²⁹⁴ Bruno 1981, 3–11.

²⁹⁵ Miller 1993, 18.

²⁹⁶ Sawada 2010, 393–399.

část se skládá právě z mnoha místností vhodných pro velké bankety o desítkách hostů.²⁹⁷ Symposiální povahu interiéru hrobek potvrzují jak četné nálezy jídelních a picích servisů, někdy i s nalezenými residui potravin,²⁹⁸ tak několik zachovaných maleb s námětem hostiny. Taktéž na stélách je častým zobrazovaným motivem banquet. Otázkou však zůstává, zda měl prostor upomínat na hostiny za života zesnulého nebo odkazuje na jeho budoucí potřeby v posmrtném životě. Některé hrobky mají stropy zdobené pásy a ornamenty,²⁹⁹ což může imitovat funerální stanové pavilony, *ἔστιάτοριον*.³⁰⁰ V hrobce Vergina X byly dokonce nalezeny hřebíky pod klenbou pro uchycení látky zakrývající klenbu.³⁰¹

Výzdoba klínai umístěných v hrobkách často sestávala ze scén a postav z dionýsovského okruhu. Tyto motivy se nacházely jak malované na kamenných klínai, tak jako slonovinová dekorace na klínai dřevěných. Mimo klínai na stěnách či průčelích hrobek nemáme žádné podobné vyobrazení dionýsovského okruhu a jak naznačují nálezy mozaik či terakotových figurek s tématy z dionýsovského okruhu i v obytných domech,³⁰² nemusel být tento motiv v hrobkách vždy spojován s posmrtným životem.³⁰³

Stěny v interiérech hrobek bývají většinou zdobeny v monochromatických zónách – po plintě a stylobatu, který bývá zdoben jako imitace mramoru či zdiva, následuje dělicí pás mezi hlavní monochromatickou zónou, často červenou. Stěny jsou pak zakončeny mírně vystouplým pásem, buď monochromatickým nebo dekorovaným florálními motivy a ornamenty. V některých hrobkách se též nachází imitace architektonického řádu. Podobně zdobené byly také stěny vnitřních prostor obytných domů. Od nich se však stěny hrobek odlišují figurální výzdobou, která se v domech nejspíše vyskytovala jen prostřednictvím obrazů (*πίνακες*) zavěšených na stěnách.³⁰⁴ Malby v hrobkách charakterizují zesnulého (Leukadia II), případně jej heroizují (Vergina VIII).

Dary v hrobkách obecně nevybočují z běžné praxe umístění předmětů osobních a zesnulými používaných. Kromě zmiňovaných picích a jídelních servisů, byly součástí vybavy hrobek taktéž šperky, zbraně a zbroj či terakotové figurky, tedy předměty, které známe i z profánních kontextů. Jedinými předměty, které byly vyrobeny přímo pro pohřeb, byly zlacené věnce a Cháronovy mince.³⁰⁵

²⁹⁷ Andronicos 1984, 42; Kottaridi 2011, 323, 327.

²⁹⁸ Lazaridē 1966, 68.

²⁹⁹ Dion I, Dion III, Leukadia II, Leukadia VI.

³⁰⁰ Miller 1993, 17, pozn. 98, 99.

³⁰¹ Mangoldt 2012, 292.

³⁰² Lilibaki-Akamati *et al.* 2011, 114.

³⁰³ O významu kultu Dionýsa v Makedonii viz Christesen – Murray 2010, 431–435.

³⁰⁴ Miller 2014, 214.

³⁰⁵ Miller 1993, 15.

6. VLIVY V IKONOGRAFII ŠÍŘÍCÍ SE Z A DO MAKEDONIE

Makedonské království bylo ve svých historických počátcích závislé na Persii,³⁰⁶ s níž byla tedy v kontaktu. Později se Makedonia snažila stále více přibližovat Řecku. Na poli umění bylo prvním výrazným krokem pozvání řady řeckých umělců makedonským králem Archeláem, mezi nimiž byli malíř Zeuxis, Euripides nebo básník Timotheus).³⁰⁷

Přestože se sousedními národy Makedonie často vedla války, byly jejich vztahy i bližší. To je viditelné například u praktikování královských sňatků s princeznami okolních kmenů. Filipp II. měl hned několik žen z jiných krajů – mezi nimi byly Audata z Ilýrie či Meda z Thrákie.³⁰⁸

Ve 4. století př. n. l. se Makedonie stala jedním z center uměleckého světa. S rozšířením říše Alexandrem Velikým se Makedonie otevřela světu a zintenzivnil se přenos uměleckých prvků z jiných kultur a naopak. To trvalo i po jejím rozpadu a vzniku menších říší Alexandrových nástupců.

Inspirace makedonskou ikonografií nalezneme v různých oblastech, mezi něž patří Ilýrie, Thrákie, Malá Asie nebo Kypr. Podle některých badatelů probíhal transfer různých námětů ve velké míře i mezi Makedonií a Itálií. Jako příklad lze uvést výzdobu makedonských hrobek Leukadia III a Leukadia II. Malovaný architektonický styl v pohřebních komorách těchto monumentů je některými dáván do souvislosti s Druhým pompejským stylem a považují tento námět za jakousi formu helénistické koiné.³⁰⁹

Již z výše uvedeného výčtu je patrné, že interakce v rámci funerálního umění jsou rozsáhlé a komplexní a jejich analýza by vydala na samostatnou publikaci. Tato problematika je proto pro účel práce ilustrována na příkladu egyptské Alexandrie.

Makedonské výzdobné prvky v alexandrijských hrobkách

Přítomnost řeckých obchodníků a žoldnérů v Egyptě sahá již do 7. stol. př. n. l., a to zvláště ve městech Naukratis a Memfis.³¹⁰ Situace se změnila po založení Alexandrie Alexandrem Velikým v roce 331 př. n. l. (Arrianos, Anab. III, 2). Město se pod nadvládou Ptolemaiovců, kteří se zde usadili jako noví králové Egypta po smrti Alexandra, postupně stalo hlavním řeckým městem v Egyptě a jedním z největších center obchodu a vědění tehdejšího světa. Egypt byl stále otevřenější vůči cizincům, mimo jiné mezi vojáky jízdních oddílů, kam

³⁰⁶ Prvním historicky doloženým králem je Amyntas I. (Sprawski 2010, 131).

³⁰⁷ Roisman 2010, 157.

³⁰⁸ Carney 2000, 57–58, 68.

³⁰⁹ Tybout 1989, 174–178. Existují ale i hlasy proti, které považují Druhý pompejský styl za čistě římský (viz Kockel 1986, 554–556).

³¹⁰ Gorzelany 2019, 18.

až do 2. stol. př. n. l. nebyli přijímáni Egypťané.³¹¹ Tyto posty tak plnili vojáci makedonského, thesalského a thráckého původu.³¹² A právě makedonská přítomnost se projevila ve funerální výzdobě.

V Alexandrii se pohřbívalo na třech hlavních nekropolích v oblastech Chatby, Hadra a Ibrahimieh, a to od přibližně roku 320 př. n. l. až do konce 2. stol. př. n. l., nebo na ostrově Faros.³¹³ Převážně se pohřbívalo do jednoduchých jam či šachtových hrobů označených stélami, existovaly ale i větší podzemní komplexy, které měly podobu jednoduchých pohřebních komor s nikami nebo velkých hypogeií s centrálním prostorem v podobě peristylu.³¹⁴ Tyto funerální komplexy tak napodobovaly rozložení řeckých domů.

Vliv makedonských hrobek je patrný v hypogeu A na nekropoli v Chatby.³¹⁵ Jednotlivé pohřební komory, k nimž je přístup z centrálního peristylu, mají zadní stěny zdobené v podobě průčelí. To nese základní prvky – iónské či dórské sloupy, které podpírají kladí a štít. Pohřební komora g má v interkolumniích reliéfně vyvedená nepravá okna a připomíná tak hrobku Vergina X (Obr. 88).

Výzdoba stěn hrobek je též v podobném duchu jako v Makedonii. Zdobeny jsou buď jednoduše monochromatickou barvou, nebo výzdobou v zónách, mimo jiné s imitacemi mramoru (Obr. 89). Velmi časté jsou též malované girlandy pod stropem.

Kromě pohřbů v nikách, které jsou pro alexandrijské hrobky typické, se také setkáme s pohřby na *klínai*. Příkladem může být hrobka v Sidi Gaber, kde se v jedné z nik nachází *klíné* s hranatými nohami zdobenými volutami, které připomínají makedonské předlohy (Obr. 89). Nad lehátkem na stěnách byly namalovány dva štíty,³¹⁶ které též odkazují na motiv používaný v makedonských hrobkách.

Kromě ornamentální dekorace se v alexandrijských hrobkách setkáme též s figurálními výjevy. Nad centrálním vstupem z peristylu v hypogeu I v oblasti Mustapha Pasha je vyobrazena scéna libace – tři jezdci na koních v makedonských oděvech (*chitón*, *chlamys*, *kausia*) jsou doplněni oltářem dvěma ženami, které jim podávají fiály (Obr. 90). Přestože typ scény se v makedonských hrobkách neobjevuje, oblečení a fakt, že egyptská jízda byla tvořena hlavně Makedonci, ukazuje na zesnulé makedonského původu.³¹⁷

³¹¹ Fischer-Bovet 2014, 132.

³¹² Venit 2002, 43–44; Cole 2019, 17.

³¹³ Gorzelany 2019, 88.

³¹⁴ Ibid., 90.

³¹⁵ Ibid., 99.

³¹⁶ Ibid., 104.

³¹⁷ Cole 2019, 9–11; Gorzelany 2019, 107.

Kromě výzdoby hrobek máme též dochované stély nebo ve větším množství krycí desky, tzv. *loculi*, které zakrývaly pohřební niky. Scény na těchto stélách či deskách jsou v drtivé většině případů z vojenského prostředí. Bojovníci mají typické prvky makedonského oděvu a zbroje (chlamys, kausia, krepidy, sarisa). Stejně jako v Makedonii jsou často zobrazováni v rámci scény *dexiosis* či při přípravě před bitvou za pomoci sluhů (Obr. 11). Na stélách ale převažují jezdci na koních, které také často doprovázejí sluhové. Zdá se, že podle opakujících se prvků (nápis pod „architrámem“ stély), podobného stylu a scén bylo zpočátku zobrazování ptolemaiovské jízdy standardizované.³¹⁸

Snaha o udržení makedonských tradic je patrná i u královského dvora Ptolemaiovců. Na stéle upomínající na vítězství Ptolemaia IV. nad vojskem Antiocha III. v roce 217 př. n. l. u Rhafie.³¹⁹ Ptolemaios je zde zpodobněn jako faraon s typickou dvojitou korunou, v ruce ale drží makedonskou *sarisu*.

Opačné vlivy, tedy z Alexandrie do Makedonie, se šířily jen velmi málo. Zvláště se to projevuje převážně v architektuře. Jedním z příkladů jsou rozsáhlé komorové hrobky v Pelle, které mají několik pohřebních komor s centrálním prostorem.³²⁰ Kromě toho se v hrobkách v Makedonii objevují niky s *loculi*, které byly pro alexandrijské pohřbívání typické. Ideální příklad nalezneme v hrobce Leukadia II z konce 3. až počátku 2. stol. př. n. l., kde je do zdi vytesáno 22 nik.³²¹ Na krycích deska byly *dipinti* se jmény pohřbených. Ze samotné výzdoby však není žádný přenos idejí a motivů z Alexandrie rozpoznán.

³¹⁸ Cole 2019, 11.

³¹⁹ Fischer-Bovet 2014, 129.

³²⁰ Lilimpakī-Akamati 2007, 391–406.

³²¹ Miller 1993, 31

ZÁVĚR

Makedonské hrobky se jako funerální stavby určené k pochovávaní členů makedonské elity objevují od druhé poloviny 4. do první poloviny 2. stol. př. n. l. Charakterizovány jsou především zdobeným průčelím v dórském nebo iónském stylu, mobiliářem v podobě dřevěných či kamenných *klínai*, a valenou klenbou, která tvoří strop hrobek.

Z celkového počtu 132 dosud objevených a publikovaných makedonských a proto-makedonských hrobek neslo 86 z nich nějakou formu výzdoby, zbývajících 46 je bez jakékoliv dekorace. Zdaleka nejčastější výzdobou hrobek je výmalba stěn jednou či více barvami, případně výzdoba v zónách. Dále se přidávají ornamentální prvky, které jsou zastoupeny hlavně florálními motivy. Figurální výzdoba zahrnuje nejčastější válečné motivy, následované scénami z dionýsovského okruhu. Dalšími méně častými jsou Persefoné s Hádem, symposia, lov divoké zvěře nebo imitace dámského pokoje (*gynaikonités*).

Pro veškeré výzdobné prvky je společná doba, v níž byly uplatňovány v makedonských hrobkách. Objevují se již před koncem 4. stol. př. n. l. a až na výjimky mizí krátce po polovině nebo na konci 3. stol. př. n. l. Pravděpodobně to souvisí s celkovým ekonomickým úpadkem Makedonie a ve 2. stol. př. n. l. tlakem Říma.

Ze všech výzdobných námětů, s nimiž se v makedonských hrobkách můžeme setkat, je možné pouze dva s jistotou přisoudit jednomu či druhému pohlaví. Jde o vyobrazení válečných motivů pro mužské hrobky a imitaci dámského pokoje pro hrobky žen. Celkem tak na základě ikonografie můžeme rozpoznat 12 hrobek postavených primárně pro muže a 3 pro ženu. Zdá se proto, že tyto motivy byly brány jako unifikované výjevy určené danému pohlaví bez vazby na konkrétní pohřbenou osobu.

Existují zde ale i některé jiné motivy, které se častěji objevují u hrobek určitého pohlaví – mezi nimi vyčnívá výzdoba průčelí. Dórský styl průčelí oproti iónskému u mužů převažuje, a to počtem devět dórských ku dvěma iónským fasádám. Oproti tomu u žen známe pouze hrobky s iónským průčelím. Zdá se proto, že dórský styl byl oblíbenější u mužů a u žen se používal výhradně iónský styl.

Další výzdobné prvky, které zahrnují vyobrazení Persefonu a Háda, mozaiky na podlahách hrobek či stoličky a trůny, ukazují na možnou preferenci u ženských hrobek. Je třeba mít však na paměti, že počet těchto dekorativních elementů, které se nám dochovaly, je malý a nelze je tak přiřazovat určitému pohlaví s jistotou. Jedná se jen o jistou možnost, která ale musí být potvrzena dalšími případnými nálezy hrobek s výzdobou.

Jediné poměrně bezpečně určené královské hrobky známe z makedonského hlavního města Verginy. Výzdobné motivy v nich užití, které svou povahou vynikají nad náměty

v jiných hrobkách, jsou trůny, sfingy, karyatidy a vyobrazení Persefony a Háda. Trůny měly řadu významů, ať už šlo o atributy božské, kněžské či královské. Jejich výjimečnost a absence v jiných hrobkách ukazuje na výhradní užití královskou rodinou. Jejich symbolika však nemusela být výhradně královská, pravděpodobně záleželo na pochované osobě.

Podobně další zmíněné náměty jsou uplatněny pouze v monumentálních a bohatě zdobených, většinou královských hrobkách. Proto i tato dekorace může být ukazatelem královského původu pohřbené osoby. Naopak téma lovu, přestože byl praktikován převážně u královského dvora, se nachází i mimo královské hrobky a pravděpodobně byl tak využíván i širší elitou. Nejistota též panuje ohledně výjevu Háda s Persefony, jelikož jedno vyobrazení těchto božstev se objevuje i v nekrálovské hrobce. Mohlo však být v královské rodině oblíbené.

Průčelí makedonských hrobek nesou s veřejnými stavbami řadu styčných prvků a architektonicky se inspirovaly různými typy staveb sakrálního i profánního charakteru. Proto je složité fasády se stavbami srovnávat a pochopit tak jejich význam. Naopak interiéry s největší pravděpodobností napodobují banquetní místnosti. Není však jisté, zda měly představovat místo hostiny za života zesnulého nebo byly připraveny pro budoucí hody v posmrtném životě.

Vztahy Makedonie s okolními oblastmi byly velmi živé, a to se týkalo také výzdobných prvků. V Alexandrii se objevují podzemní hrobky v podobě řeckých peristylových domů s průčelími v pohřebních komorách, které evokují fasády makedonských hrobek. Podobně v Egyptě nalezneme *klínai* podobná těm makedonským, výjevy se zobrazenými Makedoňany, stěny zdobené v zónách nebo ornamentální malby v podobě častých girland. Naopak z Alexandrie se do Makedonie rozšířily rozsáhlé podzemní funerální komplexy nebo praxe pohřbívání do nik.

SEZNAM ZKRATEK

AEMΘ = Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη

AJA = American Journal of Archaeology

BSA = British School at Athens Annual

ΠΑΕ = Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

BCH = Bulletin de correspondance hellénique

JdI = Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts

ZJKF = Zprávy jednoty klasických filologů

PÍSEMNÉ PRAMENY

Ailiános, *Var. hist.* = Aelian: *Claudii Aeliani de natura animalium libri xvii, varia historia, epistolae, fragmenta, Vol 2.* Ed.: Hercher, R. Lipsiae 1866.

Arriános, *Anab.* = Arriános: *Tažení Alexandra Velikého.* Překl. J. Bělský. Antická knihovna 14. Praha 1972.

Aischylos, *Eum.* = Aeschylus: *Eumenides.* Transl. Herbert Weir Smyth. Cambridge 1926.

Athenaios, *Anth. Graeca* = Athenaeus: *The Deipnosophists. Or Banquet Of The Learned Of Athenaeus.* Transl. Henry G. Bohn. Covent Garden. 1854.

Curtius Rufus, *Hist. Alex. Magni* = Curtius Rufus, Quintus. *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt.* B.G. Teubneri. Editor: Edmund Hedicke. Lipsiae. 1908.

Diodóros, *Bibl. hist.* = Diodorus Siculus: *Library.* Transl. R.M. Geere. In: *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes, Vol. 10.* Cambridge 1954.

Hérodotos, *Hist.* = Herodotus: *The Histories.* Transl. A.D. Godley. In: Herodotus. Cambridge 1920.

Pausaniás, *Descript. Graec.* = Pausaniás: *Cesta po Řecku.* Překl. H. Businská. In: Pausaniás: *Cesta po Řecku I.* Antická knihovna 20. Praha 1973.

Plinius, *Nat. hist.* = Gaius Plinius Secundus: *The Natural History.* Editors: Bostock, J. — Riley, H. T. London 1855.

Plútarchos, *De Alex. Magni* = Plutarch: *De Alexandri magni fortuna aut virtute.* Editor: Goodwin, W.W. Boston and Cambridge 1874.

Sofoklés, *Ant.* = Sophocles: *Antigone* In: Sophocles 1. Transl. F. Storr. The Loeb classical library 20. London; New York 1912.

Strabón, *Geogr.* = Strabón: *The Geography of Strabo.* Transl. H. L. Jones. Cambridge 1924.

Theokritos, *Idyly* = Theocritus: *Idylls.* Transl. R. J. Cholmeley. London 1901.

Vitruvius, *De Archit.* = Vitruvius: *Deset knih o architektuře.* Překl. A. Otoupalík. Antická knihovna 42. Praha 1979.

BIBLIOGRAFIE

- ANDREOU, A. 1988: *Griechische Wanddekoration*. Mainz.
- ANDRONICOS, M. 1984: *Vergina: The Royal Tombs and the Ancient City*. Athens.
- ANDRONIKOS, M. 1961: An Early Iron Age Cemetery at Vergina, Near Beroea. *Balkan Studies* 2/1, 85–98.
- ANDRONIKOS 1976 = Ανδρόνικος, Μ. 1976: Άνασκαφαί στὴ Μεγάλῃ Τούμπα τῆς Βεργίνας. *Αρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν* IX/2, 123–129.
- ANDRONIKOS 1987a = Ανδρόνικος, Μ. 1987: Βεργίνα. Ἀνασκαφή 1987. *AEMΘ* 1, 81–88.
- ANDRONIKOS 1987b = Andronikos, M. 1987: Some Reflections on the Macedonian Tombs. *BSA* 82, 1–16.
- ANDRONIKOS 1988 = Ανδρόνικος, Μ. 1988: Βεργίνα. Ἀνασκαφή 1987. *AEMΘ* 1, 81–88.
- ANDRONIKOS, M. 1994: *Vergina II: The 'Tomb of Persephone'*. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 142. Athens.
- ANTIKAS, T.G. 2002: Horses and Heroes in the Tomb of Philip II. *Minerva* 12/1, 46–49.
- ANTIKAS, T.G. – WYNN-ANTIKAS, L.K. 2016: Hydatidosis of a Pregnant Woman of the 3rd Century BC, Greece. *International Journal of Osteoarchaeology* 26/5, 920–924.
- ARVANITOPOULOS 1907 = Αρβανιτοπουλος, Α.Σ. 1907: Ἀνασκαφαί ἐν Θεσσαλίᾳ. *ΠΑΕ* 1906, 123–130.
- ARVANITOPOULOU 1928 = Αρβανιτοπουλου, Α.Σ. 1928: *Γραπταί Στήλαι Δημητριάδος-Παγασῶν*. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 23. Ἀθήνα.
- BAHNÍK, V. a kol. 1974: *Slovník antické kultury*. Praha.
- BARR-SHARRAR, B. 2008: *The Derveni Krater: Masterpiece of Classical Greek Metalwork*. Ancient Art and Architecture in Context 1. Princeton.
- BAUGHAN, E.P. 2013: *Couched in Death: Klinai and Identity in Anatolia and Beyond*. Madison.
- BRUNO, V.J. 1981: The Painted Metopes at Lefkadia and the Problem of Color in Doric Sculptured Metopes. *AJA* 85/1, 3–11.
- BURKERT, W. 1985: *Greek Religion*. Cambridge.
- CARNEY, E.D. 2000: *Women and Monarchy in Macedonia*. Norman.

- CARNEY, E. 2010: Macedonian Women. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 428–445.
- COHEN, A. 2010: *Art in the Era of Alexander the Great: Paradigms of Manhood and Their Cultural Traditions*. Cambridge.
- COLE, S.E. 2019: Ptolemaic Cavalrymen on Painted Alexandrian Funerary Monuments. *Arts* 8/2. Dostupné online: <<https://www.mdpi.com/2076-0752/8/2/58/htm>> (navštíveno 21/09/2019).
- CYRINO, M.S. 2010: *Aphrodite*. Gods and Heroes of the Ancient World. London, New York.
- D'ANGELO, B. 2010: The Evolution of the Macedonian Tomb: Hellenistic Funerary Architecture Revisited. *Patrimonium* 7/8, 57–68.
- DELACOUILONCHE, M. 1858: *Mémoire sur le berceau de la puissance Macédonienne des bords de l'Haliacmon à ceux de l'Axius*. Missions scientifiques et littéraires. Paris.
- DENTZER, J.-M. 1982: *Le motif du banquet couché dans le Proche-Orient et le monde grec du VIIe au IVe siècle avant J.-C.* Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 246. Rome.
- DIMOVA, B. 2019: Archaeology in Macedonia and Thrace: Iron Age to Hellenistic, 2014–2019. *Archaeological Reports* 65 (2018–2019), 127–143.
- DINTSIS, P. 1986: *Hellenistische Helme*. Rome.
- DONATI, J.C. – SARRIS, A. 2016: Geophysical survey in Greece: recent developments, discoveries and future prospects. *Archaeological Reports* 62 (2015–2016), 63–76.
- DOSTÁLOVÁ, R. 1961: Transliterace novořečtiny do latinky = De nominibus Graecis alphabeto Latino exprimendis. *ZJKF* 1961/3, 146–149.
- DOSTÁLOVÁ, R. – BORECKÝ, B. 2006: *Slovník řeckých spisovatelů*. Praha.
- DROUGOU 2008 = Δρουγου, Σ. 2008: Βεργίνα 2006. Ο μακεδονικός τάφος με την ιωνική πρόσοψη. Συμπληρωματικές εργασίες. *AEMΘ* 20, 767–772.
- DROYSEN, J.G. 1833: *Geschichte Alexanders des Großen*. Hamburg.
- DROYSEN, J.G. 1836: *Geschichte des Hellenismus*. Hamburg.
- DUNBABIN, K.M.D. 1999: *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge.
- DUNN, CH. – WHEATLEY, P. 2012: Craterus and the Dedication Date of the Delphi Lion Monument. *Ancient History Bulletin* 26, 39–48.

- ECKSTEIN, A.M. 2010: Macedonia and Rome, 221–146 BC. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 225–250.
- FEDAK, J. 1990: *Monumental Tombs of the Hellenistic Age: A Study of Selected Tombs from the Pre-Classical to the Early Imperial Era*. Phoenix. Supplementary Volume XXVII. Toronto.
- FISCHER-BOVET, CH. 2014: *Army and Society in Ptolemaic Egypt*. Cambridge.
- FRANKS, H.M. 2012: *Hunters, Heroes, Kings: The Frieze of Tomb II at Vergina*. Ancient Art and Architecture in Context 3. Princeton.
- GORZELANY, D. 2019: *Macedonia – Alexandria: Monumental Funerary Complexes of the Late Classical and Hellenistic Age*. Oxford.
- GOSSEL, B. 1980: *Makedonische Kammergräber*. Berlin.
- HADDAD, N. 2015: Critical Assessment of the Barrel Vault Geometry and Structure of the Oldest Macedonian Tomb of Eurydice in Vergina. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 15/2, 143–162.
- HAMMOND, N.G.L. 1972: *A History of Macedonia I: Historical Geography and Prehistory*. Oxford.
- HATZOPOULOS, M.B. 2011: Macedonian Studies. In: LANE FOX ed. 2011, 35–42.
- HEHN, V. 1911: *Kulturpflanzen und Haustiere*. Hildesheim.
- HEUZEY, L. – DAUMET, H. 1876: *Mission Archéologique de Macédoine*. Paris.
- CHRISTESEN, P. – MURRAY, S.C. 2010: Macedonian Religion. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 428–445.
- CHRYSOSTOMOU 1988 = Χρυσοστομου, Π. 1988: Νέοι τύμβοι στην Πελλαία χώρα. *AEMΘ* 1, 147–159.
- CHRYSOSTOMOU 1995 = Χρυσοστομου, Π. 1995: Ο μακεδονικός ταφός Β' της Πέλλας. *AEMΘ* 6, 137–150.
- CHRYSOSTOMOU 1997 = Χρυσοστομου, Π. 1997: Ο μακεδονικός τάφος Γιαννιτσών. *AEMΘ* 7, 123–134.
- CHRYSOSTOMOU 1998a = Χρυσοστομου, Π. 1998a: Ανασκαφικές έρευνες στους τύμβους της Πέλλας κατά το 1994. *AEMΘ* 8, 53–72.

- CHRYSOSTOMOU 1998b = Χρυσοστομου, Π. 1998b: Ανασκαφικές έρευνες στους τύμβους της Πέλλας κατά το 1995. *AEMΘ* 9, 143–154.
- CHRYSOSTOMOU 1999 = Χρυσοστομου, Π. 1999: Ανασκαφικές έρευνες στην Πελλαία χώρα κατά το 1997. *AEMΘ* 11, 215–232.
- KARAMĪTROU-MENTESIDĪ 1988 = Καραμητρου-Μεντεσιδη, Γ. 1988: Ο μακεδονικός τάφος Σπηλιάς Εορδαίας. *AEMΘ* 1, 23–36.
- KARAMĪTROU-MENTESIDĪ 1998 = Καραμητρου-Μεντεσιδη, Γ. 1998: Ο μακεδονικός τάφος στους Πύργους Εορδαίας. *AEMΘ* 9, 25–38.
- KING, C.J. 2010: Macedonian Kingship and Other Political Institutions. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 428–445.
- KOCKEL, V. 1986: Archäologische Funde und Forschungen in den Vesuvstädten II. *Archäologischer Anzeiger* 1986, 443–570.
- KOTITSA, Z. 2012: Tombes d'enfants du IVe s. av. J.-C. à Pydna. In: Hermary, A. – Dubois, C. (eds.): *L'enfant et la mort dans l'antiquité III. Le matériel associé aux tombes d'enfants*. Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine 12. Actes de la table ronde internationale organisée à la Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme (MMSH) d'Aix-en-Provence, 20-22 janvier 2011. Arles – Aix-en-Provence, 77–96.
- KOTTARIDI, A. 2007: L'épiphanie des dieux des Enfers dans la nécropole royale d'Aigai. In: Descamps-Lequime, S. (ed.): *Peinture et couleur dans le monde grec antique*. Paris, 27–45.
- KOTTARIDI, A. 2009: The Necropolis of Aigai in the Archaic Times and Royal Tomb Clusters. In: Αδάμ-βελένη, Π. – Τσακάλου-Τζαναβάρη, Κ. (eds.): *AEMΘ - 20 Χρόνια*. Θεσσαλονίκη.
- KOTTARIDI, A. 2011: Burial customs and beliefs in the royal necropolis of Aegae. In: Galanakis, I. – McCarthy, D. (eds.): *Heracles to Alexander the Great: treasures from the royal capital of Macedon, a Hellenic kingdom in the age of democracy*. Oxford, 131–152.
- KOTTARIDI, A. 2013: *Aigai: The Royal Metropolis of the Macedonians*. Athens.
- KOTTARIDOU, A. 1999: *Macedonian Burial Customs and the funeral of Alexander the Great*. Διεθνές Συνέδριο Αλέξανδρος ο Μέγας: από τη Μακεδονία στην οικουμένη, Βεροία 27-31/5/1998 = International Congress Alexander the Great: from Macedonia to the Oikoumene, Veria 27-31/5/1998. Veroia, 113–120.

- KURTZ, D.C. – BOARDMAN, J. 1971: *Greek Burial Customs*. Aspects of Greek and Roman Life. London.
- KYRIAKOU, A. 2020: Investigating Interregional Influences and Lifecycles of two Metal Vessels used as Funerary Urns in a 4th Century BCE intra muros Burial at Vergina/Aegae. In: Gavranović, M. – Heilmann, D. – Kapuran, A. – Verčič, M. (eds.): *Spheres of Interaction: Contacts and Relationships between the Balkans and Adjacent Regions in the Late Bronze / Iron Age (13th-5th Centuries BCE)*. Proceedings of the Conference held at the Institute of Archaeology, Belgrade 15–17 September, 2017. *Perspectives on Balkan Archaeology* 1. Leidorf, 295–315.
- LANE FOX ed. 2011 = Lane Fox, R.J. (ed.): *Brill's Companion to Ancient Macedon: Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC–300 AD*. Leiden – Boston.
- LAZARIDĪ 1966 = Λαζαριδη, Δ.Ι. 1966: Ανασκαφαι και ερευναι εις Αμφίπολιν. *ΠΑΕ* 1960, 67–73.
- LILIBAKI-AKAMATI *et al.* 2011 = Lilibaki-Akamati, M. – Akamatis, I.M. – Chrysostomou, A. – Chrysostomou, P. 2011: *The Archaeological Museum of Pella*. Athens.
- LILIMPAKĪ-AKAMATĪ 1992 = Λιλιμπακη-Ακαματη, Μ. 1992: Από τα νεκροταφεία της Πέλλας. *AEMΘ* 3, 91–102.
- LILIMPAKĪ-AKAMATĪ 2003 = Λιλιμπακη-Ακαματη, Μ. 2003: Νέος κιβωτιόσχημος τάφος με ζωγραφική διακόσμηση στην Πέλλα. *AEMΘ* 15, 451–460.
- LILIMPAKĪ-AKAMATĪ 2007 = Λιλιμπακη-Ακαματη, Μ. 2007: Ανασκαφική έρευνα στην Πέλλα το 2005. *AEMΘ* 19, 391–406.
- LILIMPAKĪ-AKAMATĪ 2014 = Λιλιμπακη-Ακαματη, Μ. 2014: Από το ανατολικό νεκροταφείο της Πέλλας. *AEMΘ* 24, 179–188.
- MACRIDY, T. 1911: Un tumulus Macédonien à Langaza. *Jdl* XXVI, 193–215.
- MALAMA 2003 = Μαλαμα, Π. 2003: Νεότερα στοιχεία από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης. *AEMΘ* 15, 111–126.
- MANGOLDT, H. VON 2012: *Makedonische Grabarchitektur. Die Makedonischen Kammergräber und ihre Vorläufer*. Tübingen.
- MILLER, S.G. 1993: *The Tomb of Lyson and Kallikles: A Painted Macedonian Tomb*. Mainz am Rhein.

- MILLER, S.G. 2014: Hellenistic Painting in the Eastern Mediterranean, Mid-Fourth to Mid-First Century B.C. In: Pollitt, J.J. (ed.): *The Cambridge History of Painting in the Classical World*. Cambridge, 170–237.
- MISAİLIDOU-DESPOTIDOU 1993 = Μισαηλιδου-Δεσποτιδου, Β. 1993: Από το νεκροταφείο της αρχαίας Μίεζας. *AEMΘ* 4, 127–142.
- MÖBIUS, H. 1968: *Die Ornamente der griechischen Grabstelen klassischer und nachklassischer Zeit.*² München.
- MORGAN, C. 2014: 2013–2014 – a view from Greece. *Archaeological Reports* 60 (2013–2014), 4–12.
- MORGAN, C. 2015: 2014–2015: a view from Greece. *Archaeological Reports* 61 (2014–2015), 6–11.
- MOSCHONĪSIŌTOY 1992 = Μοσχονησιωτου, Σ. 1992: Νεκροταφείο στον Άγ. Μάμαντα. *AEMΘ* 3, 351–356.
- MPESIOS 1988 = Μπεσιος, Μ. 1988. Ανασκαφές στη βόρεια Πιερία. *AEMΘ* 1, 209–218.
- MPESIOS 1993 = Μπεσιος, Μ. 1993: Ανασκαφή στο βόρειο νεκροταφείο της Πύδνας 1990. *AEMΘ* 4, 241–246.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ-PATERA 1999 = Νικολαΐδου-Πατερα, Μ. 1999: Αρχαίος Φάγρης 1997. Ένα ανέλπιστο εύρημα. *AEMΘ* 11, 567–572.
- ΝΟΒÁΚΟΒÁ, L. – ΡΑΓÁČΟΒÁ, Μ. 2016: Dexiosis: a meaningful gesture of the Classical antiquity. *Iirria International Review* 6/1, 207–222.
- PALAGIA, O. 2015a: Greek sculpture, Archaic, Classical & Hellenistic: new finds & developments 2005–2015. *Archaeological Reports* 61 (2014–2015), 104–114.
- PALAGIA, O. 2015b: *The Impact of Alexander the Great on the Arts of Greece*. Babesch 9. Leiden.
- PALAGIA, O. 2016: Commemorating the Dead: Grave Markers, Tombs, and Tomb Paintings, 400–30 BCE. In: Miles, M.M. (ed.): *A Companion to Greek Architecture*. Chichester, 374–389.
- PALAGIA, O. 2018: Alexander the Great, the royal throne and the funerary thrones of Macedonia. *Karanos. Bulletin of Ancient Macedonian Studies* 1, 23–34.

- PALIADELĒ *et al.* 2011a = Παλιαδελη, Χ. – Κυριακου, Α. – Μητσοπουλου, Ε. – Τουρτας, Α. 2011: Παλαιές υποχρεώσεις και νέα ευρήματα στις Αιγές. *AEMΘ* 22, 177–182.
- PALIADELĒ *et al.* 2011b = Παλιαδελη, Χ. – Παπαγεωργίου, Π. – Μανιατης, Γ. – Τριανταγυλλου, Σ. – Κυριακου, Α. – Τουρτας, Α. 2011: Μικροανασκαφή σ' ένα αναπάντεχο εύρημα από την αγορά των Αιγών: η διεπιστημονική προσέγγιση. *AEMΘ* 22, 183–190.
- PANDERMALIS, D. 1976: Beobachtungen zur Fassadenarchitektur und Aussichtsveranda in hellenistischen Makedonien. In: Zanker, P. (ed.): *Hellenismus in Mittelitalien*. Göttingen, 387–395.
- PASPALAS, S.A. 2000: On Persian-Type Furniture in Macedonia: The Recognition and Transmission of Forms. *AJA* 104/3, 531–560.
- PERDRIZET, P. 1898: Voyage dans la Macédoine première. *BCH* 22, 335–353.
- PERISTERĪ – LEFANTZĪS 2018 = Περιστέρη, Κ. – Λεφαντζής, Μ. 2018: Το μνημείο του Λέοντος της Αμφίπολης 2013: νέα ανασκαφικά δεδομένα για τον τρόπο και τόπο κατασκευής του. *AEMΘ* 27, 393–396.
- PERISTERĪ 2017 = Περιστέρη, Κ. 2017: Ανασκαφή τύμβου Καστά Αμφίπολης 2012. *AEMΘ*, 531–534.
- PERISTERĪ 2018 = Περιστέρη, Κ. 2018: Ανασκαφή μνημειακού περιβόλου τύμβου Καστά Αμφίπολης, 2013. *AEMΘ*, 389–392.
- PETSA 1969 = Πέτσα, Φ.Μ. 1969: Χρονικά Αρχαιολογικά 1966–1967. *Μακεδονικά* 9, 101–223.
- PETSAS 1966 = Πετσας, Φ. 1966: *Ὁ τάφος τῶν Λευκαδιῶν*.
- PRŌTONOTARIOU-DEILAKĪ 1960 = Πρωτονοταρίου-Δειλάκη, Ε. 1960: Κτιστὸς πυραμιδοειδῆς τάφος ἐκ τοῦ νεκροταφείου Κρανῶνος. *Θεσσαλικά* 3, 29–43.
- PSARRA 2006 = Ψαρρα, Ε. 2006: Ένας νέος μακεδονικός τάφος στη Βέροια. *AEMΘ* 18, 495–508.
- RHOMIOPOULOU, Κ. – SCHMIDT-DOUNAS, Β. 2010: *Das Palmettengrab in Lefkadia*. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung 21. Mainz am Rhein.
- RICHTER, G.M.A. 1948: Archaic Attic Gravestones Epilegomena. *Revue Archéologique* 6, 31/32, 863–871.

- RICHTER, G.M.A. 1966: *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*. London.
- ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010 = ROISMAN, J. – WORTHINGTON, I. eds. 2010: *A Companion to Ancient Macedonia*. Oxford.
- ROISMAN, J: 2010: Classical Macedonia to Perdiccas III. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 446–471.
- ROLLER, L.E. 1981: Funeral Games in Greek Art. *AJA* 85/2, 107–119.
- RŌMAIOS 1951 = Ρωμαίου, Κ.Α. 1951: *Ὁ μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας*. Ἀθήναι.
- SAATSOGLU-PALIADELĒ 1986 = Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Χ. 1986: Εὐρυδίκια Σίρρα Εὐκλείαι. Αμητός: τιμητικός τόμος για τον καθηγητὴ Μανόλη Ανδρόνικο. *Θεσσαλονίκη* 1987, 733–744.
- SAATSOGLU-PALIADELĒ 2004 = Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Χ. 2004: *Βεργίνα: Ὁ τάφος τοῦ Φιλίππου. Ἡ τοιχογραφία με τὸ κυνήγι*. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 231. Ἀθήναι.
- SAATSOGLU-PALIADELĒ *et al.* 2013a = Σαατσογλου-Παλιαδελη, Χ. – Κυριακου, Α. – Μητσοπουλου, Ε. – Τουρτας, Α. 2013: Πολύτιμα ταφικά σύνολα ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τοῦ Αἰγῶν I: ἡ ἀρχαιολογικὴ εἰκόνα καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐρμηνεία τῆς. *AEMΘ* 23, 117–122.
- SAATSOGLU-PALIADELĒ *et al.* 2013b = Σαατσογλου-Παλιαδελη, Χ. – Παπαγεωργίου, Π. – Μανιατῆς, Γ. – Τριανταγυλλου, Σ. – Βαβελιδῆς, Μ. – Κυριακου, Α. – Τουρτας, Α. 2013: Πολύτιμα ταφικά σύνολα ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τοῦ Αἰγῶν II: ἡ διερεύνηση στὸ ἐργαστήριο. *AEMΘ* 23, 123–130.
- SAATSOGLU-PALIADELI, C. 2011: The Arts at Vergina-Aegae, the Cradle of the Macedonian Kingdom. In: LANE FOX ed. 2011, 271–296.
- SAMARTZIDOU 1988 = Σαμαρτζίδου, Σ. 1988: Νέα εὐρήματα ἀπὸ τὶς νεκροπόλεις τῆς ἀρχαίας Ἀμφίπολης. *AEMΘ* 1, 327–341.
- SAWADA, N. 2010: Social Customs and Institutions: Aspects of Macedonian Elite Society. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 392–408.
- SEKUNDA, N.V. 2010: The Macedonian Army. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 446–471.
- SCHEFOLD, K. 1968: *Der Alexander-Sarkophag*. Berlin.

- SCHMIDT-DOUNAS, B. 2016: Macedonian Grave *Tumuli*. In: Henry, O. – Kelp, U. (eds.): *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*. Berlin, 101–142.
- SŌTĪRIADĪS 1931 = Σωτηριαδης, Γ. 1931: Άνασκαφή Δίου Μακεδονίας. *ΠΑΕ* 1929, 69–82.
- SŌTĪRIADĪS 1932 = Σωτηριαδης, Γ. 1932: Άνασκαφή Δίου Μακεδονίας. *ΠΑΕ* 1930, 36–51.
- SPRAWSKI, S. 2010: The Early Temenid Kings to Alexander I. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 127–144.
- STEFANĪ 2000 = Στεφανη, Λ. 2000: Η ανασκαφή στον προθάλαμο του Τάφου της Κρίσεως στα Λευκάδια. *AEMΘ* 12, 413–420.
- STIRPE, P. 2006: *Immagine del mito. Iconografia di Alessandro Magno in Italia*. Thessaloniki – Rome.
- SVOBODA, L. a kol. 1973: *Encyklopedie antiky*. Praha.
- THEMELĪS – TOURATSOGLOU 1997 = Θέμελης, Π.Γ. – Τουράτσογλου, Ι.Π. 1997: Οι τάφοι του Δερβενίου. Αθήνα.
- THOMAS, C.G. 2010: The Physical Kingdom. In: ROISMAN – WORTHINGTON eds. 2010, 65–80.
- TOMLINSON, R.A. 1987: The Architectural Context of the Macedonian Vaulted Tombs. *BSA* 82, 305–312.
- TSIMPIDOU-AULŌNITĪ 1988 = Τσιμπιδου-Αυλωνιτη, Μ. 1988: Ανασκαφικές έρευνες σε ταφικούς τύμβους των νομών Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής. *AEMΘ* 1, 261–268.
- TSIMPIDOU-AULŌNITĪ 1998a = Τσιμπιδου-Αυλωνιτη, Μ. 1998a: Αγ. Αθανάσιος 1994. Το χρονικό μιας αποκάλυψης. *AEMΘ* 8, 231–240.
- TSIMPIDOU-AULŌNITĪ 1998b = Τσιμπιδου-Αυλωνιτη, Μ. 1998b: Αγ. Αθανάσιος 1995. Ο τρίτος ταφικός τύμβος. *AEMΘ* 9, 301–310.
- TYBOUT, R.A. 1989: *Aedificiorum figurae: Untersuchungen zu den Architekturdarstellungen des frühen zweiten Stils*. Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology 7. Amsterdam.
- TZANAVARĪ 1997 = Τζαναβαρη, Κ. 1997: Δερβένι μια νεκρόπολη της αρχαίας Λητής. *AEMΘ* 10A, 461–476.

VENIT, M.S. 2002: *The Monumental Tombs of Ancient Alexandria: The Theater of the Dead*. Cambridge.

VERMEULE, C. 1972: Greek Funerary Animals, 450–300 B. C. *AJA* 76/1, 49–59.

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ 1990 = Βοκοτοπουλου, Ι. 1990: *Οι ταφικοί τύμβοι της Αινείας*. Αθήνα.

WREDE, H. 1986: *Die antike Herme*. Mainz.

ΥΑΛΟΥΡΙΣ, Ν. 1982: Painting in the Age of Alexander the Great and the Successors. *Studies in the History of Art* 10, Symposium Series I: Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times, 263–268.

ZAMPAS 2000 = Ζαμπας, Κ. 2000: Η αποκατάσταση της πρόσοψης του Τάφου των Λευκαδίων. *ΑΕΜΘ* 12, 421–438.

SEZNAM PŘÍLOH

01. Obrazová příloha

02. Soupis makedonských hrobek